

Formål

Norsk senter for bygdeforskning (Bygdeforskning) skal gjennom samfunnsvitskapleg forskning gje fakta, analysar, idear og ny kunnskap som kan bidra til å løyse problem og skape ei sosial, økonomisk og økologisk bærekraftig utvikling i Bygde-Norge. Bygdeforskning skal vera eit nasjonalt senter for å utvikle og ta vare på ein teoretisk og metodisk grunnleggjande forskingskompetanse i fleirfaglege bygdestudiar og fungere som eit godt synleg knutepunkt for internasjonal rural sosiologi.

Oddveig Storstad, Kari Anne Holte og Oddfrid Aas • Ulykker og arbeidsmiljø i landbruket. Et første overblikk over sentrale HMS-forhold

Oddveig Storstad, Kari Anne Holte
og Oddfrid Aas

Ulykker og arbeidsmiljø i landbruket. Et første overblikk over sentrale HMS-forhold



Rapport 10/2013

ISSN 1503-2035



Norsk senter for bygdeforskning
Universitetsenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim

Telefon: +47 73 59 17 32
Epost: post@bygdeforskning.no

Rapport 10/2013

Utgivelsesår: 2013

Antall sider: 77

ISSN 1503-2035

Forfatter: Oddveig Storstad, Kari Anne Holte og Oddfrid Aas

Utgiver: Norsk senter for bygdeforskning

Utgiversted: Trondheim

Prosjekt: Safety culture, occupational health and accidents in Norwegian agriculture - analysis of state and future challenges

Prosjektnummer: 6263.00

Oppdragsgiver: Norges forskningsråd og styret for forskningsmidler over jordbruksavtalen

Oppdragsgivers ref.: 208053/110

Kort sammendrag

I rapporten, som er utarbeidet av forskere ved Arbeidsmedisinsk avdeling ved St. Olavs Hospital, International Research Institute of Stavanger (IRIS) og Bygdeforskning, gis en første presentasjon av noen enkeltresultat fra spørreundersøkelsen *Landbruk og arbeidshelse 2012*. Et representativt utvalg på nær 3000 bønder besvarte undersøkelsen som berører ulike tema knyttet til ulykker, arbeidsmiljø og helse i norsk landbruk. Fokuset i rapporten er på arbeidsulykker, men også ulykker som rammer barn på gårdsbruk er omfattet av analysen. Analysen viser at 16 prosent av norske bønder utsettes for minst én nesten-ulykke, åtte prosent for minst en ulykke uten personskade og seks prosent for minst en ulykke med personskade årlig. I tillegg er det årlig fem prosent andre personer som utsettes for en ulykke på et gårdsbruk.

Stikkord

Arbeidsulykker, helse, arbeidsmiljø, landbruk

Forord

Denne rapporten bygger på surveydata fra nær 3000 norske bønder som i 2012 besvarte et omfattende spørreskjema om arbeidsmiljø, sikkerhet, helse og ulykker. Skjemaet er utarbeidet av en gruppe forskere ved Norsk senter for bygdeforskning, Arbeidsmedisinsk avdeling ved St. Olavs Hospital (begge i Trondheim) og International Research Institute of Stavanger (IRIS). Undersøkelsen er del av et større forskningsprosjekt som er finansiert av Norges forskningsråd og styret for forskningsmidler over jordbruksavtalen. Det skal samles inn ulike typer data. Samlet vil dette gi en forbedret oversikt over blant annet antall ulykker i landbruket, over hva som fører til ulykker og hvilke konsekvenser slike ulykker har.

I rapporten gis en første presentasjon av noen enkeltresultat fra datamaterialet, og fokus er på ulykker, arbeidsmiljø, sikkerhet og helse. Senere i prosjektet vil det bli gitt grundigere analyser av sammenhenger på spesifikke tema.

Trondheim/Stavanger, november 2013

Oddveig Storstad, Kari Anne Holte og Oddfrid Aas

Innhold

Forord	3
Innhold	5
Tabelliste.....	7
Figurliste.....	9
Sammendrag	11
Summary.....	13
1 Innledning.....	15
1.1 Om spørreundersøkelsen	16
1.2 Representativitet	18
2. Omfang av ulykker i landbruket.....	23
2.1 Ulykker i en 12-månedersperiode	23
2.2 Karakteristika av ulykker i landbruket	25
Når og hvor skjer hendelsene?	27
Forhold rundt hendelsen	31
2.3 Konsekvenser av hendelsen	36
3. Bønders oppfatninger av arbeidsmiljø.....	43
3.1 Generelt arbeidsmiljø, utforming og tilrettelegging av arbeidsplassen	43
3.2 Fysiske krav	44
3.3 Kvantitative krav	46
3.5 Kontroll/frihet i arbeidet	49

3. 6 Sammenligning med tilsvarende spørsmål i 1982.....	51
4. Bønders oppfatning av sikkerhetskultur	55
4.1 Systemer og rutiner for HMS.....	56
4.2 Ledelse og engasjement.....	57
4.3 Risikoaksept, prioritering, læring og kommunikasjon	60
Risikoaksept.....	60
Prioriteringer	62
Ansvars plassering.....	63
Læring.....	63
Verneutstyr.....	64
4.4 Sammenligning med tilsvarende spørsmål i 1982.....	66
5. Livsstil og helse	67
5.1 Røykevaner.....	67
5.2 Alkohol.....	67
5.3 Mosjon.....	67
5.4 Helse.....	68
Fysiske plager	69
Psykiske plager	70
5. Oppsummering.....	73
Referanser	77

Tabelliste

Tabell 1.1: Oversikt over spørreskjemaene i undersøkelsen.	18
Tabell 1.2: Alder i populasjon og utvalg. Prosent	19
Tabell 1.3: Fylke i populasjon og utvalg. Prosent.	20
Tabell 1.4: Produksjoner i populasjon og utvalg. Prosent.	21
Tabell 2.1: Antall hendelser i hver ulykkeskategori siste 12 måneder. Prosent...	24
Tabell 2.2: I hvilken måned hendelsen skjedde. Prosent.	27
Tabell 2.3: På hvilken ukedag tilløpet til ulykke skjedde. Prosent.	28
Tabell 2.4: På hvilken tid av døgnet hendelsen skjedde. Prosent.	29
Tabell 2.5: Tid gått siden siste pause med mat/drikke da tilløpet til ulykke skjedde. Prosent.	30
Tabell 2.6: Hvor hendelsen skjedde. Prosent.	30
Tabell 2.7: Antall personer til stede da hendelsen skjedde. Prosent.	31
Tabell 2.8: Arbeidsoppgave man holdt på med da hendelsen skjedde. Prosent.	32
Tabell 2.9: Utstyr, hjelpemidler eller dyr som var i bruk da hendelsen skjedde. Prosent.	33
Tabell 2.10: Hvordan hendelsen skjedde. Prosent.	34
Tabell 2.11: Vurdering av årsaken til at hendelsen skjedde. Prosent.	35
Tabell 2.12: Bruk av verneutstyr da hendelsen skjedde. Prosent.	36
Tabell 2.13: Kroppsdeler som ble skadet i ulykken etter hvem som ble rammet. Prosent av ulykker med personskade.	36
Tabell 2.14: Kontakt med lege og/eller sykehus som en følge av ulykken etter hvem som ble rammet. Prosent av de som fikk personskade av ulykken.	37

Tabell 2.15: Tiltak iverksatt for å hindre gjentakelse i etterkant av at tilløpet til ulykke skjedde. Prosent.	40
Tabell 2.16: Hendelsen meldt til Arbeidstilsynet. Prosent av ulykker med personskade.	41
Tabell 3.1: Tilrettelegging av arbeidsplassen og fysiske krav i arbeidet. 1982 og 2012. Prosent svart «Ja».	52
Tabell 3.2 Frihet i arbeidet 1982 og 2012. Prosent.	52
Tabell 3.3 Kvantitative krav 1982 og 2012. Prosent.	53
Tabell 3.4 Bønders oppfatning av generelle arbeidsforhold. 1982 og 2012. Prosent.	53
Tabell 4.1. Sikkerhetskultur 1982 og 2012. Prosent.	66

Figurliste

Figur 2.1: Berørt av ulykker i landbruket i løpet av siste 12 måneder. Prosent. N(2969).....	23
Figur 2.2: Andre personer utsatt for ulykker på gården av totalt antall ulykker. N(208 ulykker). Prosent.	26
Figur 2.3: Andel av ulykkene fordelt på ulike grupper som skjedde i forbindelse med onnearbeid. Prosent.	28
Figur 2.5: Konsekvens for gårdsbruket om man hadde blitt utsatt for en ulykke og blitt arbeidsufør i minst ett år. Prosent. N(2855)	39
Figur 3.1. Mekaniseringsgrad på gårdsbrukene. Prosent. N(2857)	43
Figur 3.2. Utforming av arbeidsplassen. Prosent.	44
Figur 3.3. Fysiske krav i arbeidet. Prosent.....	45
Figur 3.4. Bøndernes svar på spørsmålet «Innebærer arbeidet ditt at du gjør det samme om og om igjen?» . Prosent.....	46
Figur 3.5. Kvantitative krav i arbeidet. Prosent.....	47
Figur 3.6: Bøndernes svar på spørsmålet «Har du tilstrekkelig tid til å rekke alle arbeidsoppgaver». Prosent.	47
Figur 3.7. Bøndernes svar på spørsmålet «Hvor ofte har du så mye å gjøre at arbeidssituasjonen blir oppjaget og masete»? Prosent.....	48
Figur 3.8. Grad av enighet i påstanden «Som gårdbruker har jeg mye helgearbeid». Prosent.....	48
Figur 3.9. Opplevd arbeidsbelastning. Prosent.....	49
Figur 3.10. Grad av enighet i påstanden «Som gårdbruker har jeg stor frihet i arbeidet». Prosent.	50
Figur 3.11: Grad av enighet i påstanden «Som gårdbruker er jeg for mye bundet av dyrestell». Prosent.	50

Figur 3.12: Grad av enighet i påstanden «Når du tenker på arbeidsforholdene på gården, hvor god arbeidsplass mener du at gårdsbruket ditt er?». Prosent.....	51
Figur 4.1. Grad av enighet i påstander om Systemer og rutiner for HMS. Prosent.	56
Figur 4.2. Grad av enighet i påstander om ledelse og engasjement. Prosent.	58
Figur 4.3. Kommunikasjon om sikkerhet. Prosent.	59
Figur 4.4. Grad av enighet i ulike påstander som omhandler risikoaksept. Prosent.	60
Figur 4.5. Grad av enighet i påstander som omhandler risikoaksept. Prosent. ...	61
Figur 4.6. Grad av enighet i påstander som omhandler sikkerhetsprioritering. Prosent.	62
Figur 4.7. Grad av enighet i påstander som omhandler ansvars plassering. Prosent.	63
Figur 4.8. Grad av enighet i påstander som omhandler holdninger til læring. Prosent.	64
Figur 4.9. Grad av enighet i påstander som omhandler holdninger til bruk av verneutstyr. Prosent.	65
Figur 5.1: Prosentvis fordeling av oppgitt helsestatus blant deltakerne	69
Figur 5.2 Fordeling av svar på spørsmålet ”Har du i løpet av de siste 14 dagene vært stadig redd og engstelig?”	70
Figur 5.3 Fordeling av svar på spørsmålet: ”Har du i løpet av de siste 14 dagene følt deg nedfor og trist?”	71

Sammendrag

Basert på svar fra 2967 norske bønder presenteres det i denne rapporten noen enkeltresultat fra undersøkelsen *Landbruk og arbeidshelse 2012*. De resultater som presenteres er representative for gruppen av alle norske bønder, men som alle utvalgsundersøkelser har den den svakhet at det er usikkerhet knyttet til resultatene. Den vil være godt egnet til å belyse sammenhenger innenfor temaet helse og ulykker i landbruket, men skal brukes med forsiktighet når det gjelder å si noe bastant om antall ulykker i landbruket. Likevel er dette tallmaterialet noe av det beste vi har for å si noe om hvor mange ulykker det er i norsk landbruk og hvem det er som rammes av disse ulykkene.

Hvert år utsettes 16 prosent av norske bønder for minst én nesten-ulykke, åtte prosent for minst en ulykke uten personskade og seks prosent for minst en ulykke med personskade. I tillegg er det årlig fem prosent andre personer som utsettes for en ulykke på et gårdsbruk. Men dette er altså kun minimumsanslag. Det er ikke gitt at alle husker alle små og store ulykker tilbake i tid.

Med utgangspunkt i informasjon om 208 ulykker som i løpet av de siste fem årene har rammet andre enn bonden selv, gis det i rapporten oversikt over hvem som rammes, når, hvor og hvordan ulykken skjer og konsekvenser av ulykken.

Rapporten inneholder i tillegg en rekke data om ulykker som rammer bønder. Det gjelder både ulykker med og uten personskader, og det gjelder nesten-ulykker. Vi ser for eksempel at flere ulykker skjer i høstomna enn i våronna, og at de har en tendens til å inntreffe fra midt på dagen og utover. Men samtidig er det store bildet at ulykker i landbruket skjer hele året, på alle tidspunkt av døgnet hele uka igjennom og på alle steder på gården selv om flere ulykker skjer i fjøs og andre driftsbygninger. Likevel er det verdt å merke seg at dette ikke nødvendigvis betyr at det å være i fjøset/driftsbygninger medfører en større ulykkesrisiko. Skal man kunne si noe om risikoen må man se det i forhold til hvor mye tid bonden bruker på ulike steder på gården.

I rapporten gis det også oversikter over typer av ulykker og hvilke arbeidsoppgaver og arbeidsredskaper som var i bruk da ulykken inntraff. Vi har også data om hva bonden mener var årsaken til ulykken, og her er uoppmerksomhet og hastverk de to grunnene som nevnes oftest. Oppfatningen synes å være at ulykker bare er noe som skjer, til tross for at man egentlig visste bedre, eller visste at de skulle ha gjort det annerledes.

I rapporten analyseres ikke årsakssammenhenger direkte - det er noe vi vil gjøre i etterkant og presentere i senere publikasjoner, men det gis oversikt over en lang rekke faktorer som kan forklare at ulykker skjer og at noen rammes oftere enn andre. Dette er forhold som går på bondens syn på sikkerhet, forhold til HMS, arbeidsmengde og arbeidsbyrde, egen psykisk og fysisk helse og andre faktorer. I det videre arbeidet på prosjektet vil vi bruke disse variablene til å gi grundige analyser av årsakssammenhenger som vil bli presentert i andre publikasjoner.

Summary

Based on responses from 2,967 Norwegian farmers, this report offers results from the Agriculture and Occupational Health survey (2012). Though the results presented are representative of all Norwegian farmers, like all sample survey results they are associated with uncertainty. Nevertheless, the data are well suited to elucidate relationships among agricultural health and accidents but should be interpreted with caution, especially when drawing substantial conclusions regarding the number of agricultural accidents. Regardless, these figures are most applicable to reporting both how many accidents occur among Norwegian agriculturists and who is affected by these accidents.

Each year 16 percent of Norwegian farmers experience at least one near-miss accident, while eight percent experience at least one accident without injury and another six percent one accident with injuries. Furthermore, another five percent of people annually are exposed to an accident on a farm. These estimates are only minimums; there is no guarantee that farmers who have answered the questionnaire remember each major and minor accident.

The data regarding 208 accidents during the last five years that have affected people other than farmers indicate who has been affected, as well as when, where, how the accident happened, and the accident's consequences.

The report also contains a great deal of data regarding accidents directly affecting farmers. Accidents with and without injuries, as well as near-misses, are all described in the report. It is clear, for example, that more accidents happen in the fall than in the spring and that accidents tend to most often occur during and after midday. The big picture, however, shows that agricultural accidents occur year-round, at all times during all days, and at all farm locations, though the majority occur in barns and other outbuildings. Nevertheless, it is worth noting that this majority does not necessarily mean that being in a barn or another building entails a greater risk of accident. If anything, the number of accidents must be seen in relation to the amount of time farmers spend at different farm locations.

The report also lists the accident type and both the tasks and tools involved in the context of each accident. It also reports data regarding the causes that the farmers involved attribute to the accident, of which 'inattention' and 'haste' occur most often. Altogether, the farmers' reports suggest that accidents are simply something that happen, regardless of how well informed or prepared the farmers are, though most farmers admit that the tasks should have been performed differently.

The report does not directly analyse causal relations, for we wish to perform this analysis later for published reports. As it stands, this report provides an overview of a number of factors that can nevertheless explain why accidents happen and why some farmers are affected more often than others. We will use different variables in further work to provide a thorough analysis of causal relationships. This is analysis that will be presented in other publications.

1 Innledning

Høsten 2012 ble det sendt ut et stort antall spørreskjema til norske bønder om arbeidsmiljø, sikkerhet, helse og ulykker. Skjemaet var utarbeidet av forskere ved Norsk senter for bygdeforskning, International Research Institute of Stavanger (IRIS) og Arbeidsmedisinsk avdeling ved St. Olavs Hospital. Disse tre institusjonene samarbeider om et større forskningsprosjekt som har hovedfokus på ulykker i landbruket, men som også omhandler arbeidsmiljø og helse mer generelt.

Prosjektet Ulykker i landbruket er et anvendt forskningsprosjekt. I det ligger det at vi vil legge stor vekt på å bruke den kunnskapen som frambringes gjennom prosjektet til å komme med forslag til konkrete tiltak som kan bidra til å redusere antall ulykker i landbruket. Til tross for at kun tre prosent av norske arbeidstakere er sysselsatt i landbruket, står sektoren for 20-30 prosent av alle dødsulykker i landbasert arbeidsliv. Slik har det vært i mange år, og vi mangler kunnskap om årsaker til ulykker i norsk landbruk, og i tillegg har vi heller ikke noen god oversikt over antall ulykker. Antall dødsulykker har vi god oversikt over, men vi vet svært lite om hvor mange ulykker som skjer som kun fører til personskader eller hvor mange nesten-ulykker som skjer på norske gårdsbruk. Vi vet også svært lite om ulykker som rammer andre enn bonden selv (Storstad et al. 2010). Det være seg innleid arbeidskraft, folk som besøker gården eller bondens familiemedlemmer. Et gårdsbruk er både arbeidsplass og bosted, og vi vet at også barn rammes av ulykker på gårdsbruk, men vi vet ikke noe om antall eller årsakssammenhenger.

I dette prosjektet vil vi studere ulike problemstillinger knyttet til helseutfordringer hos bønder, arbeidsmiljø, holdninger til helse og sikkerhet, samt faktorer som påvirker disse holdningene og risikoen for arbeidsrelaterte skader. En del av prosjektet er derfor å skaffe bedre oversikt over helseutfordringer, ulykker og arbeidsrelaterte skader i norsk landbruk. Studien tar utgangspunkt i bonden selv, men med vektlegging av at bønder inngår i en større helhet, bestående av familie, naboer, innleid arbeidskraft etc. Studien omfatter både jordbruk, skogbruk og hagebruk. Denne rapporten er den første publikasjonen fra prosjektet, og her gis det ikke svar på alle de spørsmål som prosjektet som helhet skal analysere, men rapporten presenterer noen enkle resultater fra surveyen *Landbruk og arbeids-helse 2012*. I denne rapporten er det ingen analyser av årsakssammenhenger eller grundigere analyser av hvem som rammes av ulykker o.l. Dette er analyser som vi jobber videre med i prosjektet. De vil etter hvert bli publisert i vitenskapelige artikler.

Spørreundersøkelsen *Landbruk og arbeidshelse 2012* er bare en av flere datainnsamlinger som gir data til prosjektet. Det er blant annet samlet inn et stort materiale gjennom intervjuer. Alle disse dataene vil, hver for seg og sammen, kunne ut i flere publikasjoner av analyser om arbeidsmiljø, helse og ulykker i landbruket. Prosjektet avsluttes i 2015.

I rapporten er det fire kapitler som tar for seg ulike tema som spørreskjemaet er bygd opp rundt. Det første er om omfanget av ulykker i landbruket, hvor vi i tillegg til å si noe om antall ulykker presenterer forhold rundt ulykkene – hvor og når de skjedde, hvem som ble rammet, konsekvenser av ulykken o.l. Videre har vi kapitler om bøndernes egen vurdering av arbeidsmiljøet på gården (kapittel 3) og om sikkerhetskultur (kapittel 4). Det siste kapitlet omhandler temaet livsstil og helse (kapittel 5).

1.1 Om spørreundersøkelsen

Undersøkelsen er delt inn i fire spørreskjema¹. Denne inndelingen ble gjort for å lette arbeidet med utfyllingen av skjemaene og gjøre det hele mest mulig oversiktlig. Vår vurdering var at en inndeling i flere skjema ville bidra til at det ble lettere å finne ut hvilke spørsmål man skulle svare på. I følgebrevet gjorde vi rede for dette, og hvert skjema hadde tydelige overskrifter som fortalte hvem som skulle svare på hvilke skjema. Undersøkelsen besto av følgende fire skjema:

1. *Hovedskjema*: Skulle fylles ut av alle.
2. *Uhell og ulykker med og uten personskade*: Skulle besvares hvis man hadde vært utsatt for et uhell eller en ulykke i løpet av de siste fem år, både hendelser som hadde medført personskade og hendelser som ikke hadde medført personskade.
3. *Tilløp til ulykker (nestenulykker)*: Skulle besvares hvis man hadde hatt erfaring med tilløp til ulykker i forbindelse med gårdsarbeidet de siste fem år, altså det vi gjerne omtaler som nestenulykker.
4. *Andre personer utsatt for uhell/ulykker på gårdsbruket*: Skulle besvares hvis andre personer enn bonden selv hadde vært utsatt for uhell/ulykke på gårdsbruket de siste fem år.

En viktig målsetting ved prosjektet er å si noe om årsakssammenhenger – hvilke faktorer øker risikoen for ulykker i landbruket? Da er vi avhengige av å ha et visst

¹ Undersøkelsen er godkjent av Regional forskningsetisk komité for medisin og helse (REK).

antall ulykkeshendelser som kan analyseres. Det er flere måter å sikre seg dette på. En måte er å ha et så stort utvalg bønder som mulig, og en annen er å utvide tidsrommet for ulykkesrapportering så mye som mulig. Vi har valgt en kombinasjon av disse to «strategiene».

Hvor stort utvalg man sender ut skjemaet til har en økonomisk grense. I dette tilfellet hadde vi fire skjema som skulle sendes ut til utvalget, samt en purreutsendelse, og det vil alltid være en avveining mellom kostnader for å gjennomføre datainnsamlingen og de faglige behovene for store nok utvalg. Vi brukte erfaringer fra undersøkelsen Skadefri bonde (SfB-undersøkelsen) som St. Olavs Hospital gjennomførte i 2011. SfB-undersøkelsen ble gjennomført i de to Trøndelagsfylkene og ga oss tall på hvor mange ulykkestilfeller vi kunne forvente å få i vår undersøkelse hvor vi spurte om antall i løpet av en 12-månedersperiode (Aas et al. 2011). Dette brukte vi til å estimere hvor stort utvalg vi ville ha behov for om vi utvidet tidsrommet for registrering av ulykkeshendelser fra ett til fem år. På den måten regnet vi med at vi ville få både flere bønder som hadde opplevd ulykker og et større antall ulykkestilfeller i det endelige utvalget. Vi endte opp med et utvalg på 7500 bønder som vi sendte spørreskjema til.

Utvalget ble trukket fra Produsentregisteret (Landbruksregisteret), det vil si at populasjonen er personer som driver med landbruksproduksjon og som søker om produksjonstilskudd til et gårdsbruk eller som registreres gjennom et av de andre tilknyttede registrene, for eksempel i forbindelse med omsetning av jordbruksprodukter. Dette er det beste registeret over populasjonen av bønder i Norge. I 2012 var det 43 917 registrerte landbruksforetak, og fra denne listen trakk Produsentregisteret AB ut 7500 tilfeldige enheter. Dette utvalget er et representativt utvalg av norske bønder.

Sentio Research AS sto for den praktiske gjennomføringen av utsendelse, registrering, purring og skanning av skjemaene. Skjemaene ble sendt ut postalt, men det ble også gitt mulighet til å logge seg på via internett, fylle ut skjemaet og returnere det via nettet.

Den 8. november 2012 ble de 7500 skjemaene sendt ut. Av disse kom 59 skjema i retur på grunn av ukjent adresse o.l. Det vil si at vi hadde et nettoutsendingsutvalg på 7441 bønder. Ganske nøyaktig fire uker senere (4. desember) ble det sendt ut en purring til de som ikke hadde svart. Før purring hadde vi fått inn 1800 ferdigutfylte skjema. Det tilsvarer en svarprosent på 24. Datainnsamlingen ble avsluttet 22. januar 2013, og da hadde det kommet inn 2967 skjema. Vi endte dermed med en svarprosent på 40. 463 svarte på undersøkelsen via internett, og det tilsvarer 16 prosent av de som svarte.

Som beskrevet tidligere besto undersøkelsen av totalt fire skjema, og i tabellen under har vi gjengitt hvor mange som har svart på hvert av de fire skjemaene.

Tabell 1.1: Oversikt over spørreskjemaene i undersøkelsen.

Skjema	Antall	Andel av nettoutvalg
1 (hovedskjema)	2967	39,9
2 (ulykker)	253	3,4
3 (tilløp)	300	4,0
4 (ulykker andre personer)	167	2,2

Høy svarprosent er viktig i alle undersøkelser, og vi hadde selvsagt håpet på en noe høyere svarprosent enn vi oppnådde. Siden 2002 har Bygdeforskning gjennomført undersøkelsen *Trender i norsk landbruk* som henvender seg til den samme målgruppen (bønder), og her har svarprosenten i alle undersøkelsene ligget drøyt ti prosentpoeng over den svarprosenten vi oppnådde. Noe av forskjellen i svarprosent mellom disse undersøkelsene kan skyldes at temaet i *Landbruk og arbeidshelse 2012* er snevrere enn hva det er i *Trender i norsk landbruk*. I tillegg er vår undersøkelse mer omfattende enn hva Trend-undersøkelsen er. Vi hadde lagt inn premiering² til uttrukne respondenter for å få en best mulig svarprosent, og forhåpentligvis har dette bidratt til at den ble høyere enn den ellers ville ha blitt. I tillegg var det oppslag om utsendingen av spørreskjemaet i Bondebladet, Nationen, Trønderavisa og Bondevennen. Det viktigste i en undersøkelse er likevel at utvalget er representativt for populasjonen, ikke at det er stort. I neste avsnitt skal vi se nærmere på i hvilken grad vårt utvalg på 2967 bønder kan sies å være representativt for alle norske bønder.

1.2 Representativitet

For å sammenligne vårt utvalg med den generelle bondepopulasjonen har vi brukt opplysninger hentet fra Statistisk sentralbyrå og Statens landbruksforvaltning³. Dette har vi gjort for å få et bilde av om det er skjevheter i utvalget på noen områder. Vi har selvsagt kun mulighet til å sjekke skjevheter når det gjelder forhold som vi har sammenlignbar statistikk på. Vi har ikke mulighet til å sjekke ut om vi har en over- eller underrepresentativitet av bønder som for eksempel har

² Tre personer fikk et reisegavekort på 10 000 kr. og fire fikk reisegavekort på 5 000 kr.

³ <http://32.247.61.17/skf/prodrapp.htm>

opplevd arbeidsulykker, er opptatt av sikkerhet eller har god helse. Dette kan vi kun få sjekket ved å gjennomføre en frafallsanalyse, men det har vi ikke gjort i denne omgang. Likevel gir en sammenligning mellom populasjon og utvalg på enkelte variabler en god pekepinn på utvalgets representativitet.

14,2 prosent av norske bønder er kvinner. I vårt utvalg er det 12,2 prosent som er kvinner, altså to prosentpoeng lavere enn i populasjonen. Dette er ikke en forskjell som er stor nok til at vi har valgt å vekte utvalget etter kjønn. Når det gjelder utdanningsnivå har vi ikke mulighet til å sjekke utvalg opp mot populasjonen, men det har vi derimot når det gjelder alder.

Tabell 1.2: Alder i populasjon og utvalg. Prosent

	Populasjon	Utvalg	Differanse i prosentpoeng
Under 40 år	17,7	12,1	5,6
40-49 år	29,0	25,1	3,9
50-59 år	29,9	32,6	-2,7
60-69 år	19,5	25,3	-5,8
70 år eller eldre	3,9	4,8	-0,9
Sum	100,0	99,9	
N	42165	2804	

Som det går fram av tabell 1.2 er aldersfordelingen i populasjonen og utvalget ganske lik. I utvalget er det en noe lavere andel av de yngste bøndene, mens de over 60 år er noe overrepresentert. Vi mener likevel at dette er innenfor det vi kan godta som akseptabelt uten å vekte utvalget.

Neste variabel vi har sett på er i hvilket fylke bøndene bor, og som det kommer fram av tabellen under er det ubetydelige forskjeller mellom populasjon og utvalg.

Tabell 1.3: Fylke i populasjon og utvalg. Prosent.

	Populasjon	Utvalg	Differanse i prosentpoeng
Østfold	5,3	5,8	-0,5
Akershus og Oslo	5,2	5,6	-0,4
Hedmark	7,9	8,2	-0,3
Oppland	11,1	11,4	-0,3
Buskerud	5,2	5,7	-0,5
Vestfold	3,5	3,5	0
Telemark	3,4	3,2	0,2
Aust-Agder	1,6	1,7	-0,1
Vest-Agder	2,6	2,6	0
Rogaland	10,3	9,4	0,9
Hordaland	7,3	7,8	-0,5
Sogn og Fjordane	7,0	6,9	0,1
Møre og Romsdal	6,5	6,4	0,1
Sør-Trøndelag	6,9	7,2	-0,3
Nord-Trøndelag	7,6	7,1	0,5
Nordland	5,4	5,1	0,3
Troms	2,4	1,9	0,5
Finnmark	0,8	0,6	0,2
Sum	100,0	100,1	
N	44673	2967	

Hvis vi ser på forhold ved gården og produksjonen, viser sammenligningen at det knapt er forskjell mellom populasjon og utvalg når det gjelder gårdsstørrelse. I populasjonen er gjennomsnittstørrelsen på gårdsbrukene 226 dekar, mens den i utvalget er på 229 dekar. En forskjell på kun tre dekar er godt innenfor det vi kan godkjenne.

I tabellen under har vi gjengitt en oversikt over ulike typer produksjoner på gårdsbrukene.

Tabell 1.4: Produksjoner i populasjon og utvalg. Prosent.

	Populasjon	Utvalg	Differanse i prosentpoeng
Grovfôr	77,9	76,3	1,6
Korn	28,4	32,6	-4,2
Potet	5,2	6,6	-1,4
Grønnsaker	1,9	2,1	-0,2
Frukt og bær	3,7	4,4	-0,7
Melkekyr	22,4	23,0	-0,6
Ammekyr	11,2	10,2	-1,0
Storfe	34,6	35,9	-1,3
Melkegeiter	0,7	2,7	-2,0
Slaktegris	4,2	4,9	-0,7
Sau	31,2	32,3	-1,1
Fjørfe	4,9	6,3	-1,4
Pelsdyr	0,7	0,4	0,3
Hest (eldre enn 3 år)	12,5	10,5	2,0

Igjen ser vi at det er små forskjeller mellom populasjon og utvalg. I utvalget er det en svak overrepresentasjon av kornprodusenter og bønder som driver med geiter, men bortsett fra det er det storlikhet mellom utvalg og populasjon når det gjelder type produksjon.

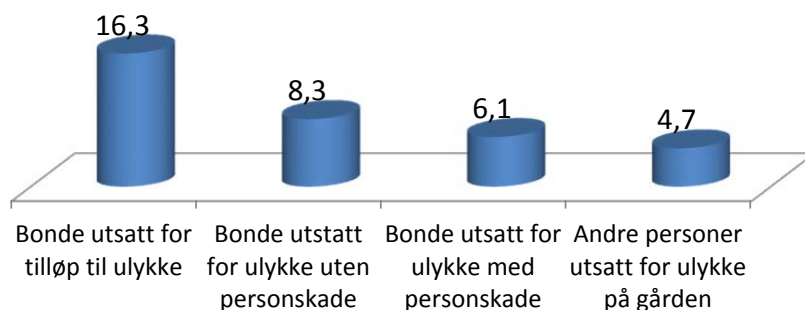
Som denne gjennomgangen viser, er ikke utvalget identisk med populasjonen, men det er ingen store avvik, og hovedbildet er at det er godt samsvar mellom populasjon og utvalg. Ut fra dette må vi kunne hevde at utvalget vårt er representativt for norske bønder.

2. Omfang av ulykker i landbruket

I spørreskjemaet har vi to ulike «innganger» til å registrere antall ulykker i landbruket. I hovedskjemaet spør vi etter antall ulykker eller tilløp til ulykker de siste 12 måneder, mens vi i delskjemaene spør etter antall hendelser de siste fem år. Disse to måtene å spørre på gir data som kan brukes på ulik måte, og alle disse dataene vil bli benyttet i dette kapitlet. Data om ulykker i løpet av de siste 12 månedene er egnet til å si noe om antall ulykker i norsk landbruk per år, noe data om hendelser i løpet av de siste fem årene ikke er. Det blir vanskeligere å huske desto lengre tilbake i tid vi går. Disse dataene er derfor heller ikke egnet til å si noe om forskjellen fra år til år, eller utviklingen over år. Grunnen til at vi har samlet inn data som sier noe om ulykker i en femårsperiode er at vi har et behov for å ha et stort nok antall hendelser til at vi kan analysere hva som ligger bak hendelsene. Hovedvekten i dette kapitlet vil ligge på det siste – hva som kjenner tegner de ulike hendelsene, men samtidig vil vi minne om at denne rapporten ikke gir noen grundige analyser av årsakssammenhenger. Dette vil vi komme tilbake til i senere publikasjoner.

2.1 Ulykker i en 12-månedersperiode

I figur 2.1 har vi gjengitt svarene på hvor mange bønder som har vært utsatt for en ulykke eller tilløp til ulykke de siste 12 månedene og hvor mange andre som har vært utsatt for ulykke på gården.



Figur 2.1: Berørt av ulykker i landbruket i løpet av siste 12 måneder. Prosent. N(2969).

16 prosent oppgir at de har vært utsatt for minst ett tilløp til ulykke i løpet av de siste 12 månedene. Med tilløp til ulykke mener vi det samme som nesten-ulykke. Altså en situasjon som veldig fort kunne ha blitt en ulykke – stigen vipper bakover, men på en eller annen måte greier man å få den inntil veggen igjen eller traktoren sklir og blir stående på skrå, men den velter mirakuløst ikke. Det er selvsagt grunn til å tro at hva som oppleves som en nesten-ulykke vil variere, og i tillegg vil man gjerne ha vanskeligere med å huske nesten-ulykker enn ulykker. Det er derfor grunn til å minne om at dette ikke er et fasitsvar på hvor mange tilløp til ulykker man har i norsk landbruk i løpet av et år. Men det er det beste svaret vi har.

Åtte prosent av bøndene oppgir at de i løpet av siste 12-månedersperiode har hatt minst en ulykke uten personskade, mens seks prosent oppgir minst en ulykke med personskade i samme periode. Nær fem prosent oppgir at andre enn de selv har vært utsatt for en ulykke på gårdsbruket de siste 12 månedene. Også her er det trolig slik at enkelte ulykker er «glemt» og derfor ikke rapportert i undersøkelsen. Slike spørreundersøkelser fanger derfor trolig kun opp deler av ulykkene som skjer og må i så måte regnes som et minimumsanslag.

I 2012 var det 43 917 bønder som søkte om produksjonstilskudd (vår populasjon). Omregnet i antall bønder tilsier våre tall at 7 158 bønder i 2012 opplevde minst en nesten-ulykke, 3 645 opplevde minst en ulykke uten personskade, og 2 679 bønder hadde minst en ulykke med personskade. I tillegg var det ulykker som rammet andre enn bonden selv på 2064 gårdsbruk i 2012. Sannsynligheten for å bli utsatt for en hendelse varierer noe med produksjonstype, alder, kjønn og andre forhold. I tillegg er det slik (se tabell 2.1) at enkelte opplever flere enn en hendelse i løpet av en 12-månedersperiode.

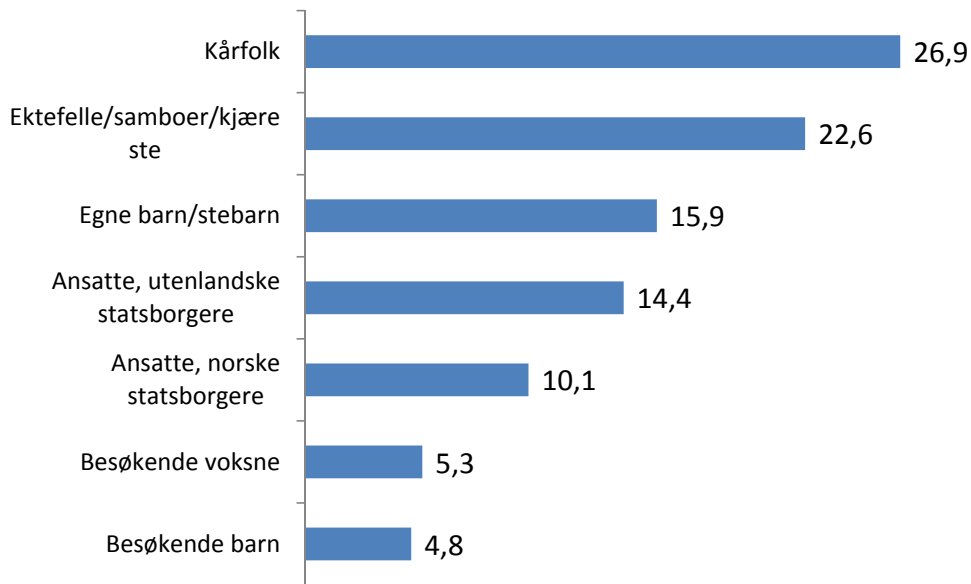
Tabell 2.1: Antall hendelser i hver ulykkeskategori siste 12 måneder. Prosent.

	Tilløp til ulykke	Ulykker uten personskade	Ulykker med personskade	Andre utsatt for ulykker
1 hendelse	5.7	3.2	4.3	3.1
2 hendelser	3.6	1.9	0.5	0.6
3 hendelser	1.3	0.6	0.2	0.1
4 el. flere hendelser	2.8	1.8	0.4	0.3
N	2921	2897	2907	2918

2.2 Karakteristika av ulykker i landbruket

I skjemaet spør vi om ulykker med og uten personskader *de siste fem år* (2008-2012). Dette er ikke egnet til å få en oversikt over antall ulykker i femårsperioden, men vi har valgt et så langt tidsrom for å få et stort nok antall ulykker til at vi kan si noe om årsakssammenhenger. Å huske tilbake til alle ulykker i løpet av en femårsperiode er veldig få gitt – det er fort gjort å glemme et kutt i fingeren tre år tilbake i tid. Når vi får opplysninger om 330 ulykker/uhell i løpet av de siste fem år, er det med all sikkerhet kun toppen av isfjellet. 37 prosent av disse ulykkene skjedde i 2012, 24 prosent i 2011, 16 prosent i 2010, 11 prosent i 2009 og ti prosent i 2008. Seks av ti ulykker er altså fra de to seneste årene (2011/12) av femårsperioden, mens to av ti er fra de to første årene (2008/09). Det er ingen grunn til å tro at antall ulykker var færre i perioden 2008/09 enn i 2011/12, og forskjellen skyldes trolig at det er vanskeligere å huske ulykker desto lengre tilbake i tid en går. Vi understreker derfor at disse tallene ikke må brukes til å si noe om hvor mange ulykker det var i norsk landbruk i perioden 2008-2012.

I dette avsnittet presenteres frekvensoversikter for de tre delskjemaene i spørreundersøkelsen hvor vi får data om forhold rundt tilløp til ulykker og ulykker med og uten personskader som rammer bonden, samt ulykker som rammer andre som befinner seg på gårdsbruket. Vi har slått sammen antall hendelser for hele femårsperioden og behandler disse under ett. Når det gjelder ulykker som rammer andre enn bonden, omfatter dette mange ulike grupper av personer, og både barn og voksne (figur 2.2).



Figur 2.2: Andre personer utsatt for ulykker på gården av totalt antall ulykker. N(208 ulykker). Prosent.

I løpet av en femårsperiode har vi opplysninger om 208 ulykker som rammer andre enn bonden selv. Halvparten av disse ulykkene har rammet gårdens kårfolk eller bondens partner. At disse to gruppene står for en så stor andel av ulykkene er naturlig siden de er bosatt på gården og at de ofte også deltar i arbeidsoppgaver på bruket. Hver femte ulykke rammer ansatte på gården, og utenlandske arbeidstakere rammes i noe større grad enn norske. Det betyr ikke nødvendigvis at utenlandsk arbeidskraft er mer utsatt for ulykker på norske gårdsbruk, altså at de har større ulykkesrisiko. Ulykkesrisikoen må ses opp mot hvor mange utenlandske arbeidstakere som er på norske gårdsbruk i forhold til norsk innleid arbeidskraft, og det har også betydning hvor mye de jobber. Dette er forhold vi vil se nærmere på i andre publikasjoner fra prosjektet. Hver femte ulykke som skjer på gårdsbruk og som rammer andre enn bonden selv, rammer et barn, og de aller fleste av disse rammer barn som bor på bruket. Den siste gruppen i vår oversikt er voksne besøkende som utgjør fem prosent av ulykkene som rammer andre enn bonden.

I resten av avsnittet har vi valgt å dele de som er rammet av ulykker, utenom bonden selv, inn i tre grupper:

- *Familie og venner* som omfatter kårfolk, bondens ektefelle/samboer/partner og voksne besøkende på gården.
- *Ansatte* som består av både utenlandsk og norsk innleid arbeidskraft.
- *Barn* som består av bondens egne barn eller stebarn, samt barn som besøker gården.

Av ulykkene som familie og venner ble utsatt for, er 12 prosent (15 hendelser) med personskade. Tilsvarende andel for ansatte er ni prosent (5 hendelser) og for barn 23 prosent (12 hendelser).

Når og hvor skjer hendelsene?

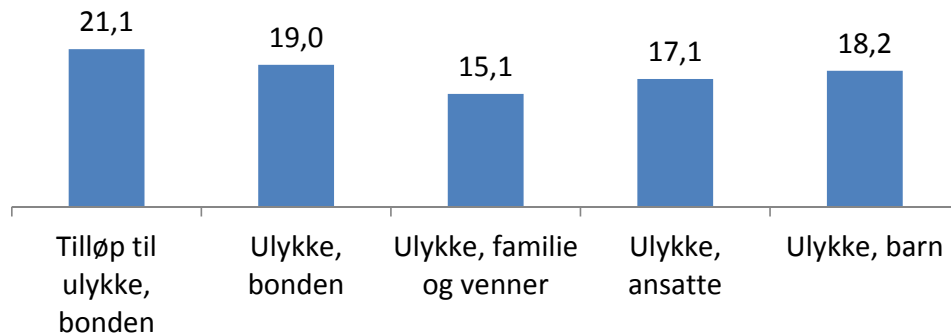
Vi har en rekke spørsmål i undersøkelsen som søker å kartlegge når og hvor hendelsene skjer, og nedenfor gjengis svarene på disse.

Tabell 2.2: I hvilken måned hendelsen skjedde. Prosent.

	Tilløp til ulykke, bonden	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Januar	6,4	6,8	3,4	2,0	2,0
Februar	8,6	6,2	7,7	7,8	9,8
Mars	6,7	9,6	4,3	9,8	2,0
April	6,7	6,8	5,1	5,9	15,7
Mai	7,7	9,0	9,4	7,8	9,8
Juni	11,4	10,2	10,3	11,8	3,9
Juli	9,1	6,2	5,1	9,8	9,8
August	11,9	9,9	15,4	9,8	17,6
September	9,9	14,6	7,7	19,6	13,7
Oktober	10,1	7,7	13,7	2,0	7,8
November	8,9	8,7	6,0	7,8	3,9
Desember	2,7	4,3	6,0	5,9	3,9
Husker ikke	--	--	6,0	--	--
Sum	100,1	100,0	100,1	100,0	99,9
N(ulykker)	405	323	117	51	51

Vi ser at det er en tendens til at de fleste ulykkene skjer i perioden fra juni til oktober, noe som tyder på at høstonna er mer ulykkesbelastet enn våronna. En hypotese kan være at det skyldes at man har det mer travelt når avlingen skal i hus enn når frøet skal ned i jorda. Men samtidig er det verdt å merke seg at

ulykkesskapende hendelser i landbruket skjer hele året. Det er derfor på ingen måte riktig å si at ulykker i landbruket hovedsakelig er knyttet til onnearbeid – ulykkene skjer hele året igjennom. Av figur 2.3 ser vi at om lag hver femte hendelse som rammer bonden skjer i forbindelse med onnearbeid, og at denne andelen er noe lavere for ulykker som rammer andre enn bonden. Det at en ulykke skjer i tidsrommet for onnearbeid (vår eller høst) betyr ikke at ulykken skjer i forbindelse med onnearbeid. Onnetida kan øke ulykkesansynligheten indirekte, fordi man har tidspress og vil ha ting fortere unna.



Figur 2.3: Andel av ulykkene fordelt på ulike grupper som skjedde i forbindelse med onnearbeid. Prosent.

De aller fleste husker hvilken måned hendelsen skjedde, men som vi ser er det langt vanskeligere å huske hvilken ukedag hendelsen skjedde på.

Tabell 2.3: På hvilken ukedag tilløpet til ulykke skjedde. Prosent.

	Tilløp til ulykke, bonden	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Mandag	3,2	6,0	0,9	10,2	4,2
Tirsdag	5,7	8,9	5,3	6,1	2,1
Onsdag	6,5	11,3	10,5	16,3	6,3
Torsdag	7,2	10,1	8,8	10,2	10,4
Fredag	5,2	7,3	3,5	8,2	4,2
Lørdag	12,9	11,6	8,8	4,1	20,8
Søndag	4,2	4,4	6,1	2,0	6,3
Husker ikke	55,0	40,3	56,1	42,9	45,8
Sum	99,9	99,9	100,0	100,0	100,1
N(ulykker)	405	318	114	49	48

Det er vanskelig å se noe klart mønster her, men vi legger merke til at lørdagen skiller seg ut i negativ retning i og med at dette ikke er en vanlig arbeidsdag, selv om det selvsagt er slik at de som har dyr også arbeider i helgene. Når på døgnet hendelsene inntreffer er mer interessant som faktor for å få en oversikt over risikofaktorer.

Tabell 2.4: På hvilken tid av døgnet hendelsen skjedde. Prosent.

	Tilløp til ulykke, bonden	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Morgen	6,8	6,8	7,8	11,8	7,8
Formiddag	13,3	20,2	17,2	33,3	7,8
Midt på dagen	28,3	27,0	32,8	21,6	19,6
Ettermiddag	26,3	21,1	24,1	19,6	47,1
Kveld	16,4	18,0	11,2	7,8	15,7
Natt	1,2	1,6	1,7	--	2,0
Husker ikke	7,7	5,3	5,2	5,9	--
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N(ulykker)	405	322	116	51	51

Vi ser at tiden fra midt på dagen til utover ettermiddagen synes å være det tidspunktet hvor flest ulykker inntreffer. Dette gjelder for alle gruppene, med unntak av ansatte som har en høy frekvens på formiddagen. Det er grunn til å sette dette i sammenheng med at man blir mer sliten, og dermed også mer uoppmerksom utover arbeidsdagen.

Vi spurte også respondentene om hvor lenge det var siden siste pause med mat/drikke da hendelsen inntraff. Som det går fram av tabellen under er det lite som tyder på at ulykkesfrekvensen øker desto lengre tid det er siden siste pause.

Tabell 2.5: Tid gått siden siste pause med mat/drikke da tilløpet til ulykke skjedde. Prosent.

	Tilløp til ulykke, bonden	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Under 1 time	12,7	18,5	11,5	14,0	21,2
1-2 timer	28,2	29,1	28,7	42,0	32,7
2-3 timer	19,6	20,0	24,6	16,0	26,9
3-5 timer	11,2	10,0	5,7	8,0	3,8
Mer enn 5 timer	3,3	3,9	3,3	--	--
Skjedde ikke i forbindelse med arbeid	--	--	1,6	--	3,8
Husker ikke	24,9	18,5	24,6	20,0	11,5
Sum	99,9	100,0	100,0	100,0	99,9
N(ulykker)	393	330	122	50	52

I tabell 2.6 gjengis en oversikt over hvor de ulike hendelsene skjedde.

Tabell 2.6: Hvor hendelsen skjedde. Prosent.

	Tilløp til ulykke, bonden	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Inne i bolig	0,3	0,6	0,9	--	--
Inne i fjøs/driftsbygning	25,8	31,2	35,9	37,3	38,0
I verksted	1,5	4,9	3,4	7,8	4,0
I silo	3,0	1,5	0,9	2,0	4,0
På låvebru	1,5	1,9	1,7	--	--
På gårdsplass	11,3	16,0	17,9	13,7	14,0
Ute på jordet, flatt	7,0	8,3	2,6	11,8	6,0
Ute på jordet, hellende	16,5	9,3	6,8	7,8	10,0
I skogen	17,8	10,2	16,2	11,8	16,0
På vegen/i trafikken	7,0	4,9	3,4	2,0	--
Andre steder	8,3	11,1	10,3	5,9	8,0
Sum	100,1	99,9	100,0	100,1	100,0
N(ulykker)	399	324	117	51	50

Det er verdt å merke seg at for alle de fem gruppene av hendelser utmerker fjøs og driftsbygninger seg som det stedet som er mest ulykkesutsatt. Videre er skogen, hellende jorder og gårdsplassen steder hvor det hyppig skjer ulykker eller tilløp til ulykker.

Selv om analysen viser at det er noen tegn til at ulykker skjer oftere på visse tider, er det dominerende bildet at ulykker i norsk landbruk skjer når som helst og hvor som helst. Dette er et bilde på at bønder har potensielle farer hele arbeidsdagen og risikoen for at en ulykke inntreffer er til stede hvor som helst man måtte innfinne seg i løpet av dagen.

Forhold rundt hendelsen

Tabell 2.7: Antall personer til stede da hendelsen skjedde. Prosent.

	Tilløp til ulykke, bonden	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Bare den som var utsatt for hendelsen	67,4	67,1	41,8	51,0	40,4
Den som var utsatt for hendelsen, og en person i tillegg	25,6	25,4	38,5	33,3	32,7
Tre personer eller flere	9,2	7,6	19,7	13,7	26,9
Vet ikke/husker ikke	--	--	--	2,0	--
Sum	100,2	100,1	100,0	100,0	100,0
N(ulykker)	405	331	122	51	52

I 67 prosent av hendelsene som rammet bonden selv, var hun eller han alene da hendelsen inntraff, mens ulykker som rammet andre enn bonden selv oftere skjedde når det var andre personer til stede.

Tabell 2.8: Arbeidsoppgave man holdt på med da hendelsen skjedde. Prosent.

	Tilløp til ulykke, bonden	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Flytting av dyr	12,7	11,0	21,7	2,0	20,0
Føring av dyr	4,6	5,8	4,2	8,0	8,0
Melking	3,6	4,3	3,3	8,0	8,0
Annet arbeid med dyr	4,9	7,3	10,0	--	8,0
Grasberging	7,2	5,2	2,5	4,0	--
Nedlegging av silofør	1,6	0,3	0,8	--	4,0
Uttak av gjødsel	2,0	3,0	0,8	--	2,0
Sprøyting med kjemikalier	--	1,8	--	--	--
Kopling/justering av traktorredskaper	2,9	3,7	2,5	8,0	6,0
Av/pålessing	2,3	1,8	3,3	2,0	2,0
Av/påstigning maskiner (ikke traktor)	--	0,9	--	--	--
Av/påstigning traktor	1,3	2,1	0,8	--	--
Kjøring med traktor uten redskap	2,0	0,9	--	4,0	2,0
Kjøring med traktor og redskap	16,9	5,5	3,3	4,0	6,0
Kjøring av andre maskiner	2,9	0,9	1,7	--	2,0
Vedlikehold/repasasjon av maskiner	4,6	8,2	5,0	8,0	2,0
Vedlikehold/repasasjon av driftsbygning	4,6	5,2	5,8	16,0	2,0
Felling av tre	4,9	3,0	6,7	4,0	2,0
Kapping av tre	2,0	1,5	1,7	2,0	4,0
Vedkapping	1,6	3,6	4,2	4,0	2,0
Vinsjing, kjøring av tømmer	5,5	3,6	3,3	4,0	--
Saging av tømmer	0,3	0,9	0,8	2,0	--
Innhøsting av grønnsaker (ikke potet)	0,7	--	--	--	--
Potetsetting/setting av andre grønnsaksplanter	--	--	--	--	2,0
Potetopptaking	--	--	--	2,0	--
Trøsking	1,6	1,2	--	--	--
Annet arbeid	8,5	12,8	13,3	18,0	12,0
Ingen arbeidsoppgave	1,0	5,8	4,2	--	6,0
Sum	100,2	100,3	99,9	100,0	100,0
N(ulykker)	307	328	120	50	50

Ulykker i landbruket skjer i forbindelse med en lang rekke arbeidsoppgaver, men noe skiller seg ut. Vi ser at 26 prosent av nesten-ulykkene som rammer bonden selv, skjer i forbindelse med arbeid med dyr, og at tilsvarende andel for ulykkene er 28 prosent. Flytting av dyr utmerker seg med den høyeste andelen ulykker. Det er videre verdt å merke seg at arbeid med dyr er en aktivitet som utgjør en stor andel ulykker for venner og familie og for barn. 39 prosent av ulykkene som

venner og familie var utsatt for og 44 prosent av ulykkene som rammet barn, skjedde i forbindelse med arbeid med dyr. Også for disse gruppene er flytting av dyr den aktiviteten som har høyest andel ulykker.

Tabell 2.9: Utstyr, hjelpemidler eller dyr som var i bruk da hendelsen skjedde. Prosent.

	Tilløp til ulykke, bonden	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Traktor	28.1	14,4	11,5	20,0	10,9
Kraftoverføringsaksel	1.3	0,3	--	--	--
Skurtresker	3.3	2,5	--	--	--
Andre selvgående maskiner	2.7	3,1	6,2	--	--
Traktorredskap	6.7	8,1	3,5	6,0	4,3
Motorsag	6.0	4,7	9,7	8,0	4,3
Sirkelsag (kappsag inkludert)	0.7	1,6	1,8	8,0	--
Annen motordreven redskap	4.0	5,9	3,5	6,0	6,5
Øks	0	--	--	--	2,2
Vedkløyver	2.0	2,8	3,5	2,0	2,2
Snøfreser	0.3	0,3	--	--	--
Ku	12.0	12,5	17,7	6,0	19,6
Okse	6.4	5,9	2,7	--	2,2
Hest	1.0	1,3	5,3	--	10,9
Sau/geit	1.7	3,4	4,4	--	6,5
Gris	0	0,6	0,9	--	--
Plantevernmidler	0.3	0,3	--	--	--
Andre kjemikalier	0.3	0,6	--	--	--
Trær/planter	0	0,6	0,9	4,0	--
Potetoptaker	0	--	--	2,0	--
Stige	3.7	4,7	2,7	8,0	2,2
Vinsj	5.7	2,8	--	2,0	--
Annet	9.7	10,9	5,6	16,0	19,6
Ingen utstyr, hjelpemiddel el. dyr var i bruk eller involvert	3.3	12,5	20,4	12,0	8,7
Vet ikke/husker ikke	0.3	--	--	--	--
Sum	99,9	99,8	100,3	100,0	100,1
N(ulykker)	299	320	113	50	46

Traktor er ofte i bruk når det inntreffer en ulykkesskapende hendelse, men det gjelder oftere for bonden selv og for ansatte, enn for venner, familiemedlemmer

og barn. For de sistnevnte gruppene er kontakt med dyr den aktivitet som bidrar til den største andelen ulykker. For alle gruppene er ku det dyret som oftest er med i hendelsen, men det er også verdt å merke seg at hest ofte er til stede når en ulykke rammer barn. Men i likhet med hva vi så for hvilken arbeidsoppgave man var i ferd med å utføre da ulykken skjedde, er det en lang rekke maskiner, redskap eller dyr som er inne i bildet når en ulykke på et gårdsbruk inntreffer. Det er potensielle farer uansett hvor man befinner seg eller hva man holder på med på et gårdsbruk.

Tabell 2.10: Hvordan hendelsen skjedde. Prosent.

	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Fall på samme nivå	9,9	18,0	9,8	12,0
Fall fra høyde	11,7	12,8	11,8	18,0
Støt/treff av gjenstand	19,0	19,7	21,6	18,0
Klem	15,7	24,8	19,6	18,0
Stikk/kutt	6,9	1,7	9,8	10,0
Skåret/saget/revet	5,1	4,3	13,7	2,0
Klippet/bitt av	1,5	--	2,0	--
Brannskade	1,8	--	7,8	--
Forgiftning	0,3	--	--	--
Strømgjennomgang	0,3	--	--	--
Akutt overbelastning	4,8	1,7	2,0	--
Dyr ved stanging	3,3	6,0	--	4,0
Dyr ved spark	5,7	8,5	3,9	10,0
Dyr ved tråkk	3,6	1,7	--	2,0
Dyr på andre måter	8,1	10,3	--	14,0
Vet ikke/husker ikke	2,1	0,9	--	2,0
Sum	99,8	110,4	102,0	110
N(ulykker)	330	117	51	50

Ulykker er oftest støt-, klem- eller fallulykker, men som vi har sett over, skjer dette i gjennomføringen av ulike arbeidsoppgaver og med ulike gjenstander/dyr involvert.

I skjemaet ber vi bonden om selv å vurdere hva som er årsaken til ulykken, og svarene er gjengitt i tabellen under.

Tabell 2.11: Vurdering av årsaken til at hendelsen skjedde. Prosent.

	Tilløp til ulykke, bonden	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Feil eller svikt på teknisk utstyr	11,1	8,2	4,1	11,8	1,9
Vær, føre o.l.	11,6	9,7	10,7	7,8	5,8
Dårlig lys	1,2	1,8	2,5	2,0	--
Dårlig sikt	2,2	1,5	--	2,0	1,9
Dårlig sikringstiltak	7,7	10,3	11,5	13,7	13,5
Uheldig/feil arbeidsstilling	11,6	12,7	14,8	21,6	5,8
Hastverk	21,2	20,6	15,6	29,4	9,6
Psykisk ubalanse (sint, nervøs, nedfor etc.)	0,5	1,5	1,6	--	1,9
Feil av andre personer	5,2	1,8	1,6	3,9	5,8
Uoppmerksomhet	37,0	39,1	41,0	39,2	40,4
Manglende instruksjon	1,7	0,9	0,8	2,0	9,6
Mangel på personlig verneutstyr	--	4,5	1,6	7,8	--
Tok unødig sjanse	15,6	10,0	18,9	13,7	11,5
Manglende språkkunnskaper	--	--	--	2,0	--
Annen årsak	15,3	11,8	14,8	13,7	17,3
Husker ikke/vet ikke	1,5	1,8	2,5	--	3,8
Sum	143,4	136,2	142,0	170,6	128,8
N(ulykker)	405	330	122	51	52

Uoppmerksomhet er den årsaken man hyppigst peker på. Det er også verdt å merke seg at hastverk kommer høyt opp på listen når det gjelder bonden selv og ansatte, samt at man mener at man tok en unødig sjanse. Det er grunn til å se dette i sammenheng, og bøndernes egenforståelse av hva som er årsaken til hendelsen - uoppmerksomhet - synes å være forsterket. Samtidig er det slik at mange oppgir flere enn en grunn til at hendelsen oppstår (f.eks. uoppmerksomhet i kombinasjon med feil eller svikt på teknisk utstyr). I videre analyser av data-materialet vil vi gå nærmere inn på ulike årsakssammenhenger for å få et mer nyansert og helhetlig bilde av årsakssammenhengene. Disse analysene vil bli publisert i ulike artikler i løpet av forskningsprosjektet.

Bruk av verneutstyr kan være med på å forhindre at en ulykke skjer, og som det framgår av tabellen under ble verneutstyr i langt større grad brukt ved nesten-ulykker enn hva de var på ulykker som rammet bonden.

Tabell 2.12: Bruk av verneutstyr da hendelsen skjedde. Prosent.

	Tilløp til ulykke, bonden	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Verneutstyr i bruk	46,4	20,8	18,8	31,4	18,8
Verneutstyr ikke i bruk	53,6	12,3	31,6	37,3	60,4
Vet ikke	--	19,6	--	3,9	--
Ikke aktuelt med verneutstyr	--	47,3	49,6	27,5	20,8
Sum	100,0	100,0	100,0	100,1	100,0
N(ulykker)	394	332	117	51	48

2.3 Konsekvenser av hendelsen

Som det framgår av tabellen under, er det bein og armer som er mest utsatt for skader, og dette gjelder for alle gruppene.

Tabell 2.13: Kroppsdeler som ble skadet i ulykken etter hvem som ble rammet. Prosent av ulykker med personskade.

	Ulykker, bonden	Ulykker, familie og venner	Ulykker, ansatte	Ulykker, barn
Ben/fot	34,7	36,4	25,0	31,7
Arm/hånd	29,9	34,6	45,8	36,6
Hode	11,6	11,2	14,6	19,5
Nakke/skulder	10,4	13,1	6,3	4,9
Brystregionen	10,0	8,4	2,1	7,3
Rygg	10,0	16,8	2,1	17,1
Hofte/bekken	4,8	11,2	2,1	7,3
Øye	4,4	0,9	8,3	--
Annet	3,2	1,9	2,1	--
Mage	0,8	4,7	2,1	7,3
Vet ikke/husker ikke	--	--	2,1	--
Sum	119,8	139,2	112,6	131,7
N(ulykker)	251	107	48	41

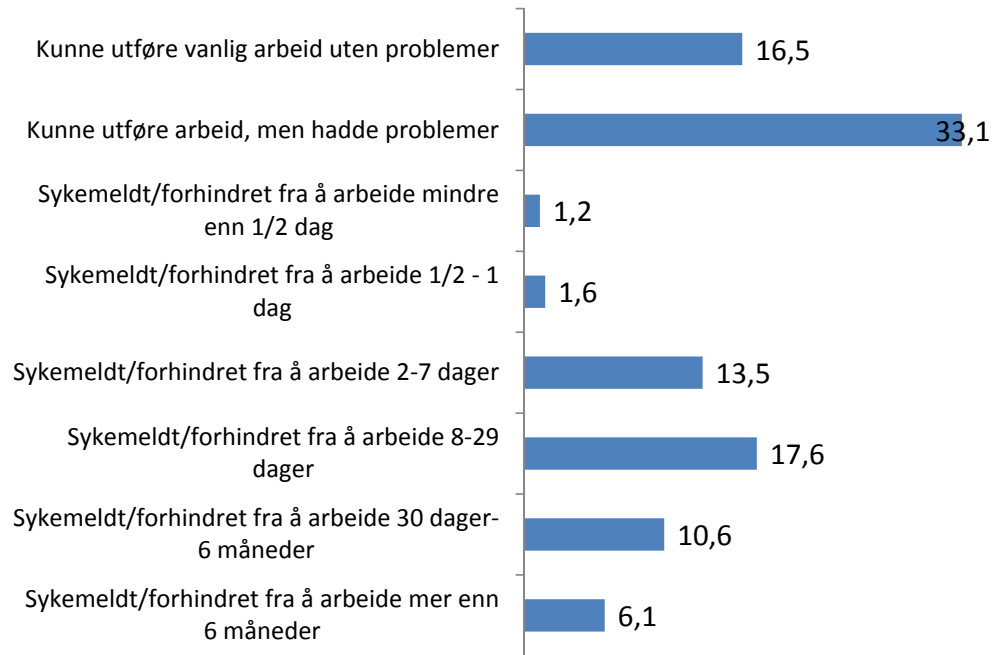
Alvorlighetsgraden av ulykkene som skjer på norske gårdsbruk varierer selvsagt, og om ulykken medførte legebeseøk og/eller sykehusinnleggelse er gjerne et mål på dens alvorlighetsgrad.

Tabell 2.14: Kontakt med lege og/eller sykehus som en følge av ulykken etter hvem som ble rammet. Prosent av de som fikk personskaade av ulykken.

	Ulykker, bonden	Ulykker, familie og venner	Ulykker, ansatte	Ulykker, barn
Verken lege eller sykehus	22,1	24,8	10,6	23,1
Verken lege eller sykehus, men burde oppsøkt lege	11,5	8,9	--	5,1
Konsultasjon hos lege	45,5	37,6	55,3	35,9
Konsultasjon hos lege og så innleggelse på sykehus	13,0	9,9	19,1	17,9
Direkte innleggelse på sykehus	7,9	18,9	14,9	17,9
Sum	100,0	100,1	99,9	99,9
N(ulykker)	253	101	47	39

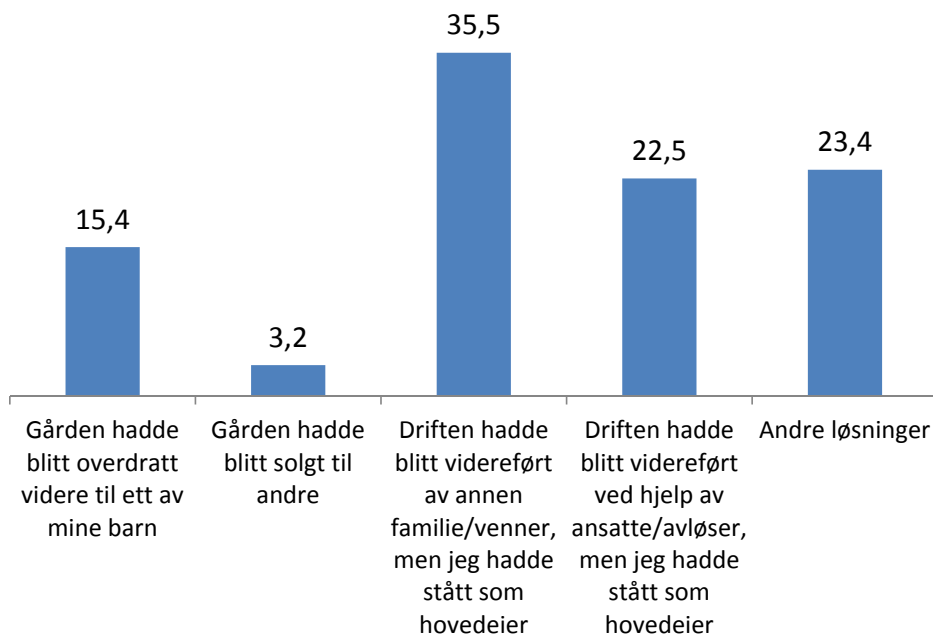
Det vanligste er at skaden medfører at man oppsøker lege, men at man ikke henvises videre til sykehus. Dette gjelder for alle gruppene, men vi ser også at omtrent hver tiende ulykke som rammer bonden, sett i ettertid, burde ha vært meldt til lege.

I hvilken grad man er i stand til å arbeide etter at ulykken skjedde er også et mål på hvor alvorlig ulykken var. Dette er et spørsmål som kun ble stilt til bonden.



Figur 2.4: Konsekvenser av ulykker med personskade på bonden. N(245 ulykker). Prosent.

Om lag halvparten av ulykker med personskade blant bønder fører til sykemelding, mens i resten av tilfellene fortsetter bonden å utføre sine daglige arbeidsoppgaver til tross for at skaden ofte medfører vanskeligheter. I 16 prosent av ulykkene medførte skaden sykemelding inntil en uke, mens 17 prosent førte til sykemelding i en måned eller lengre. I hovedskjemaet hadde vi et hypotetisk spørsmål om hva de trodde ville skje med gården om bonden selv ble utsatt for en arbeidsulykke som medførte arbeidsuførhet i minst ett år. Som vi ser av svarene under er det kun tre prosent som tror at det ville ha medført at gården ble solgt. Noen (15%) svarer at det mest sannsynlige hadde vært at ett av barna hadde overtatt gården og drevet den videre. Dette betinger selvsagt at man har voksne barn som står klare til å overta driften. De fleste ser for seg en løsning hvor man fikk hjelp av familie, venner eller innleid arbeidskraft til å drive gården videre.



Figur 2.5: Konsekvens for gårdsbruket om man hadde blitt utsatt for en ulykke og blitt arbeidsufør i minst ett år. Prosent. N(2855)

På spørsmål om hvilke tiltak som eventuelt er satt i verk som en følge av hendelsen, ser vi at større aktsomhet er det tiltaket som oftest trekkes fram. Dette må ses i sammenheng med at vi fant at uaktsomhet var den faktoren som oftest ble opplevd som årsaken til ulykken.

Tabell 2.15: Tiltak iverksatt for å hindre gjentakelse i etterkant av at tilløpet til ulykke skjedde. Det var mulig å krysse av for flere tiltak. Prosent.

	Tilløp til ulykke, bonden	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Utbedring av feil ved maskiner	7,7	6,7	4,2	10,0	1,9
Innkjøp av nye maskiner	1,2	3,0	8,5	6,0	1,9
Forandring av bygninger/andre anlegg sin utførelse	3,5	2,7	3,4	--	5,8
Stopp av barns deltakelse i denne arbeidsoperasjonen	1,7	0,6	--	--	13,5
Større aktsomhet	59,5	52,4	61,0	56,0	48,1
Ble laget en egen sikringsanordning/ eget verneutstyr	3,5	3,3	3,4	10,0	1,9
Kjøp/bruk av verneutstyr	3,5	4,5	1,7	6,0	1,9
Bedre opplæring av ansatte	--	--	3,4	24,0	15,4
Bedre språkopplæring	--	--	--	4,0	5,8
Annet	7,9	6,1	--	--	--
Ikke relevant	12,6	20,0	--	--	--
Ikke noe	8,9	13,6	26,3	26,0	30,8
Husker ikke	0,5	--	--	--	--
N(ulykker)	405	330	118	50	52

Det er også verdt å legge merke til at det sjeldnere blir iverksatt tiltak når ulykker rammer andre enn bonden, men samtidig er det mange av bøndene som ikke opplever det som relevant å iverksette tiltak når det skjer ulykker som rammer andre.

Når det skjer en alvorlig arbeidsulykke, er man pliktig til å melde denne til Arbeidstilsynet. Med "alvorlig skade" menes enhver skade, fysisk eller psykisk, som medfører varig eller lengre tids arbeidsudyktighet⁴. Det er altså ikke alle ulykker som skal meldes, og vi har i liten grad mulighet til å skille ut alvorlighetsgrad i vårt materiale, men likevel gir tabellen under en indikasjon på hvor ofte ulykker meldes til Arbeidstilsynet.

⁴ <http://www.arbeidstilsynet.no/fakta.html?tid=78506>

Tabell 2.16: Hendelsen meldt til Arbeidstilsynet. Prosent av ulykker med personskade.

	Ulykke, bonden	Ulykke, familie og venner	Ulykke, ansatte	Ulykke, barn
Ble meldt	4,5	7,1	23,9	2,5
Ble ikke meldt	89,3	74,6	65,2	92,5
Vet ikke	6,1	18,3	10,9	5,0
Sum	99,9	100,0	100,0	100,0
N(ulykker)	244	126	46	40

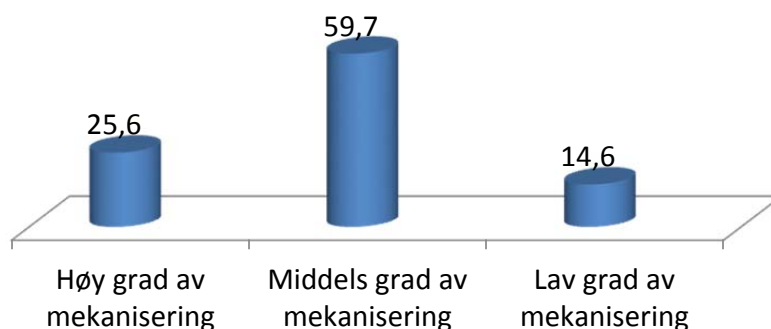
Vi ser at ulykker som rammer innleid arbeidskraft langt oftere meldes til Arbeidstilsynet enn ulykker som rammer bonden selv, og det kan kanskje være et utslag av at man føler et sterkere ansvar når man har rollen som arbeidsgiver.

3. Bønders oppfatninger av arbeidsmiljø

I dette kapitlet skal vi belyse temaet arbeidsmiljø. Vi vil innledningsvis beskrive bondens generelle arbeidsmiljø og utforming av arbeidsplassen. Videre vil vi beskrive krav som omhandler arbeidsmengde og fordeling av arbeid slik bøndene rapporterer dem og bondens opplevelse av å ha frihet i arbeidet. Vi avslutter med å sammenstille resultatene fra denne kartleggingen (som foregikk høsten 2012), med tilsvarende spørsmål som ble stilt i en kartlegging i 1982.

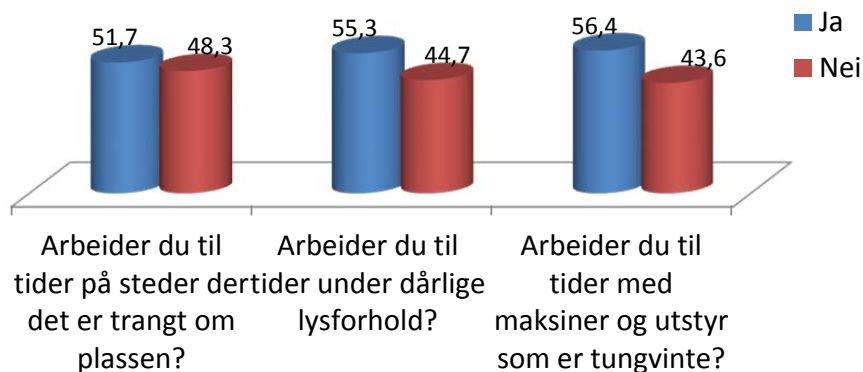
3.1 Generelt arbeidsmiljø, utforming og tilrettelegging av arbeidsplassen

Innledningsvis vil vi prøve å gi et generelt bilde av gården som arbeidsplass. Mekaniseringsgraden på gårdsbrukene er vist i figur 3.1. Omtrent en fjerdedel av de som svarte oppga høy grad av mekanisering, og 15 prosent oppga lav grad av mekanisering. Det var høyere andel kvinnelige bønder som oppga lav grad av mekanisering (23 prosent) enn mannlige bønder (13 prosent).



Figur 3.1. Mekaniseringsgrad på gårdsbrukene. Prosent. N(2857)

Bøndenes svar på spørsmål om arbeidsplassens utforming er vist i figur 3.2. Over halvparten av bøndene som besvarte spørsmålene, oppga at de arbeider i dårlig tilrettelagte omgivelser. Det var 52 prosent som sa de til tider jobber der det er trangt om plassen. Det var 55 prosent som oppga at de til tider jobber under dårlige lysforhold, og 56 prosent oppga at de arbeider til tider med maskiner og utstyr som er tungvinte. Videre svarte 59 prosent «Ja» på spørsmål om de til tider arbeider på steder med mye støv.



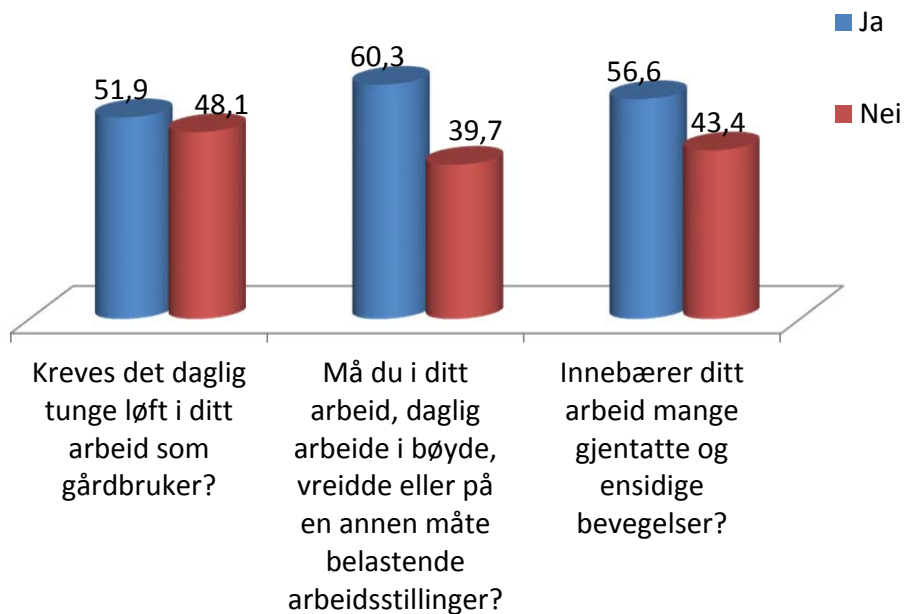
Figur 3.2. Utforming av arbeidsplassen. Prosent.

For alle de tre spørsmålene vist i figur 3.2 svarte en lavere andel kvinnelige bønder «Ja», sammenlignet med mannlige bønder. Størst forskjell var det på spørsmålet «Arbeider du til tider på steder der det er trangt om plassen?», der 38 prosent av de kvinnelige bøndene svarte «Ja», mot 54 prosent av de mannlige bøndene. Det var også ulikheter mellom aldersgruppene, der de yngre bøndene for alle spørsmålene vist i figur 3.2 rapporterte dårligere utforming av arbeidsplassen enn eldre bønder. Størst forskjell var det for spørsmålet «Arbeider du til tider under dårlige lysforhold», der 75 prosent av de spurte under 30 år svarte «Ja», mot 45 prosent blant de over 60 år. Dette er et noe uventet funn, siden eldre trenger mer lys. Funnet kan likevel skyldes at de yngre setter større krav til utforming enn eldre, og dermed svarer mer negativt.

Samlet sett ser vi at det er en vesentlig andel av bøndene som vurderer sine arbeidsforhold som dårlige. Dette kan gi en økt risiko for arbeidsulykker, og i framtidige analyser på dette datamaterialet vil vi gå nærmere inn og se i hvilken grad bøndenes egen vurdering av arbeidsforholdene på gården påvirker ulykkesrisikoen.

3.2 Fysiske krav

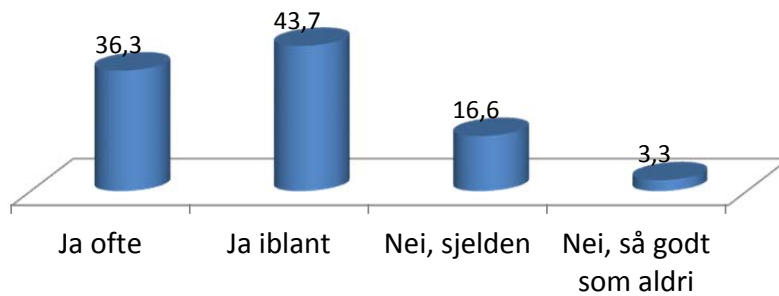
Bøndenes svar på tre spørsmål om fysiske krav i arbeidet er vist i figur 3.3.



Figur 3.3. Fysiske krav i arbeidet. Prosent.

Sett under ett rapporterer over halvparten at de har fysiske krav i arbeidet. Høyest andel «Ja» (60%) var på spørsmål om de i det daglige må arbeide i bøyde, vridde eller på andre måter belastende arbeidsstillinger. Det var 52 prosent som svarte bekreftende på at de daglig har tunge løft, og 57 prosent svarte bekreftende på at de har mange gjentatte og ensidige bevegelser. En høyere andel kvinnelige bønder oppga at det daglig kreves tunge løft (58 prosent) sammenlignet med de mannlige bøndene (51 prosent), men en høyere andel menn oppga at arbeidet innebærer gjentatte og ensidige bevegelser (57 prosent) sammenlignet med kvinner (51 prosent). Dette er forhold som kan påvirke ulykkesrisikoen negativt, og det vil bli undersøkt videre i prosjektet.

Det ble også spurt om arbeidet var repetitivt, det vil si «*Innebærer arbeidet ditt at du gjør det samme om og om igjen*». Det var 36 prosent som rapporterte at de opplevde dette ofte og 44 prosent rapporterte «Ja, iblant» (figur 3.4).



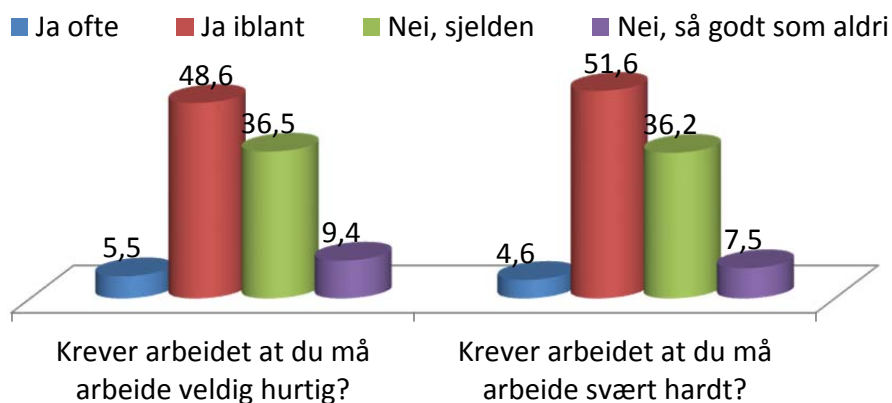
Figur 3.4. Bøndernes svar på spørsmålet «Innebærer arbeidet ditt at du gjør det samme om og om igjen?» Prosent.

Selv om arbeidet som bønder gjør kan være fysisk krevende, kan det være organisert på slik måte at det ikke blir utmattende. For å undersøke om fysisk utmattelse er noe bønder opplever, ble det stilt et spørsmål om dette «Er ditt arbeid slik at du vanligvis er fysisk utmattet etter arbeidsdagen?». 34 prosent svarte ja på dette spørsmålet, og 66 prosent svarte nei.

3.3 Kvantitative krav

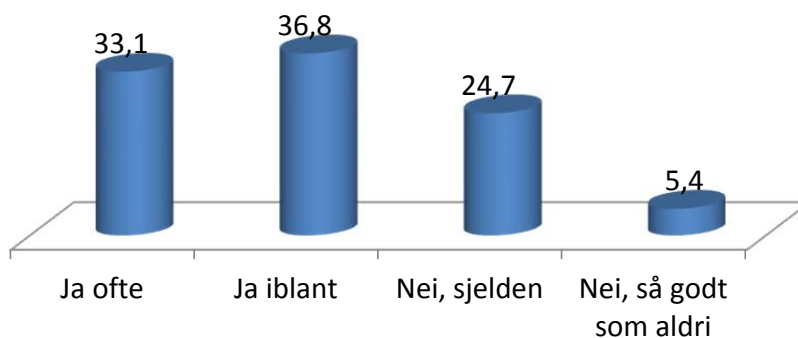
Kvantitative krav sier noe om arbeidsmengde og om hvordan arbeidet blir fordelt. Bøndernes angivelser av kvantitative krav er vist i figur 3.5 til figur 3.9. To spørsmål dreier seg om de må jobbe hurtig og hardt. Resultatet av disse er vist i figur 3.5. Det viser en relativt lik fordeling for disse to spørsmålene. Det var seks prosent som svarte at de ofte må jobbe veldig hurtig og fem prosent som svarte at de ofte må jobbe svært hardt. Videre svarte rundt halvparten, henholdsvis 49 og 52 prosent, «Ja, i blant», på begge spørsmålene. Det var ni prosent som svarte «Nei, så godt som aldri» på spørsmål om de må arbeide veldig hurtig, og åtte prosent svarte det samme på spørsmål om de må arbeide svært hardt. Det var en lavere andel kvinner enn menn som rapporterte at de ofte eller iblant må arbeide veldig hurtig (til sammen 44 prosent for kvinner og 55 prosent for menn).

Det er noen forskjeller også mellom aldersgrupper på disse spørsmålene, men klarest forskjell er det på spørsmål om arbeidet krever at de må arbeide svært hardt. Der svarte 66 prosent av de under 30 år «Ja, i blant» og seks prosent «Ja, ofte». Tilsvarende tall blant de over 60 år var 45 prosent og tre prosent.



Figur 3.5. Kvantitative krav i arbeidet. Prosent.

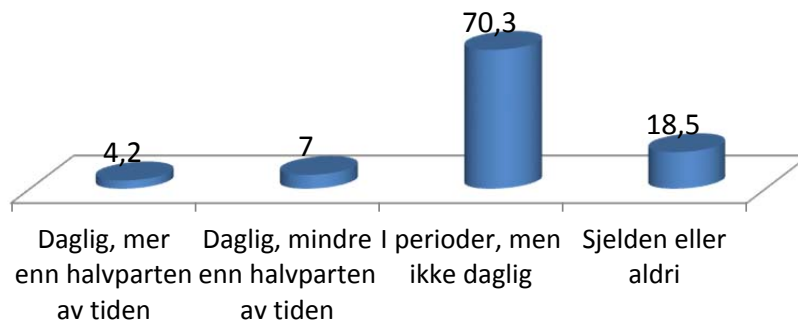
Figur 3.6 viser hva bøndene svarte på spørsmål om de har tilstrekkelig tid til å rekke alle arbeidsoppgaver. Her svarte 33 % «Ja, ofte», mens 5,4% svarte «Nei, så godt som aldri».



Figur 3.6: Bøndenes svar på spørsmålet «Har du tilstrekkelig tid til å rekke alle arbeidsoppgaver». Prosent.

På dette spørsmålet var det noe variasjon mellom aldersgruppene, der 20 prosent av bøndene under 30 år svarte "Ja, ofte", mens hele 42 prosent av de over 60 år svarte "Ja, ofte".

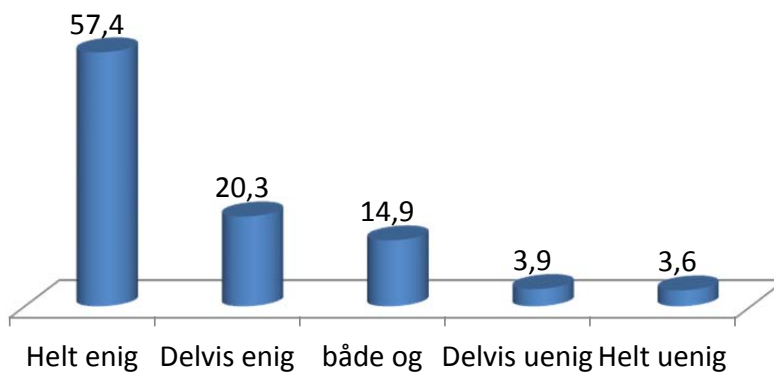
Svarene på spørsmålet «Hvor ofte har du så mye å gjøre at arbeidssituasjonen din blir oppjaget og masete?» er vist i figur 3.7. Hele 70 prosent svarte at de opplever dette i perioder, men ikke daglig. Til sammen 11 prosent rapporterte at de opplever dette daglig.



Figur 3.7. Bøndernes svar på spørsmålet «Hvor ofte har du så mye å gjøre at arbeidssituasjonen blir oppjaget og masete?» Prosent.

Det var også noe variasjon etter alder, der 8 prosent av bøndene under 30 år svarte "Sjelden" eller "Aldri", og tilsvarende tall blant bønder over 60 år er 26 prosent.

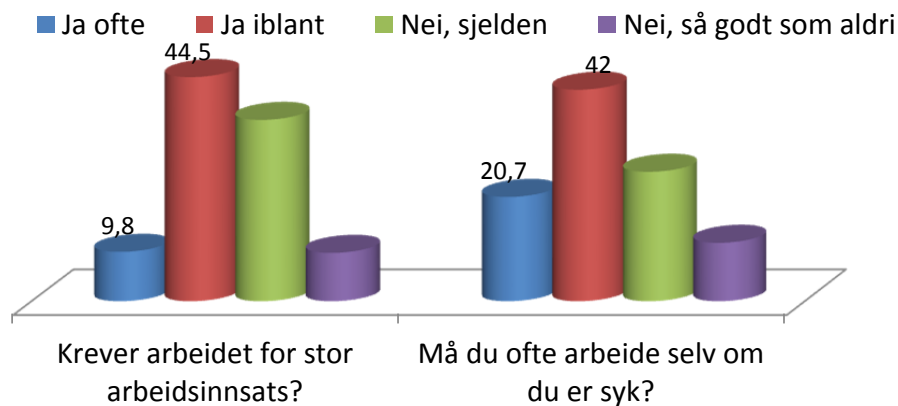
Å være bonde er ingen åtte til fire-jobb med velregulert arbeidstid, og i skjemaet ble det spurt om i hvilken grad de er enige i at de som gårdbrukere har mye helgearbeid. Svarene er vist i figur 3.8, og viser at 57 prosent av de spurte er enig i denne påstanden. Det er ca. åtte prosent som er helt eller delvis uenig i påstanden. På dette spørsmålet er det noe ulik oppfatning i ulike aldersgrupper. Blant de under 30 år var 77 prosent enig i påstanden. Det var 49 prosent som var enig i påstanden blant de over 60 år.



Figur 3.8. Grad av enighet i påstanden «Som gårdbruker har jeg mye helgearbeid». Prosent.

Som vi så i kapittel 2 var det hastverk og uoppmerksomhet som var de faktorene som bøndene selv i størst grad oppga som årsak til at ulykker og ulykkesskapende hendelser inntreffer på et gårdsbruk. I de videre analyser fra prosjektet vil vi gå nærmere inn på bøndenes vurdering av egen arbeidssituasjon, ulykkesrisiko og vurdering av årsaker til ulykken.

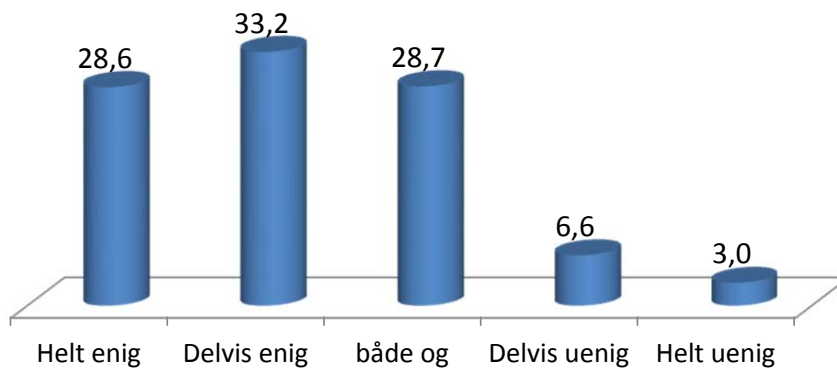
Det å ha høye kvantitative krav trenger ikke å være negativt i seg selv. For å få tak i om bøndene opplever belastningen som for stor, ble det spurt spesifikt om dette i form av spørsmålet: *Krever arbeidet for stor arbeidsinnsats?*² Det var ti prosent som svarte "Ja, ofte" på dette spørsmålet, og 45 prosent svarte "Ja, iblant". Det var videre 36 prosent og ti prosent som svarte henholdsvis "Sjelden" og "Så godt som aldri" (figur 3.9). Videre ble de spurt om de må jobbe selv om de er syke. På dette spørsmålet svarte 21 prosent «Ja, ofte» og 42 prosent svarte «Ja, iblant» (figur 3.9).



Figur 3.9. Opplevd arbeidsbelastning. Prosent.

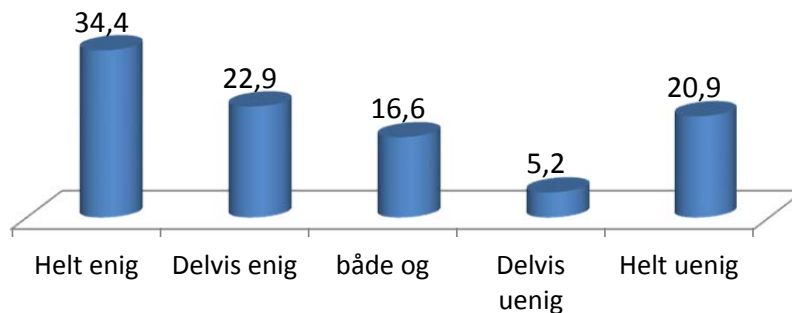
3.5 Kontroll/frihet i arbeidet

Mange studier viser at det er bra å ha stor grad av kontroll eller frihet i arbeidet. Ved høye jobbkrav har stor grad av kontroll vist seg å være en stressreducerende faktor. For påstanden «Som gårdbruker har jeg stor frihet i arbeidet» svarte 29 prosent at de er *helt enig*, 33 prosent svarte at de er *delvis enig*, og 29 prosent svarte *både og* (figur 3.10).



Figur 3.10. Grad av enighet i påstanden «Som gårdbruker har jeg stor frihet i arbeidet». Prosent.

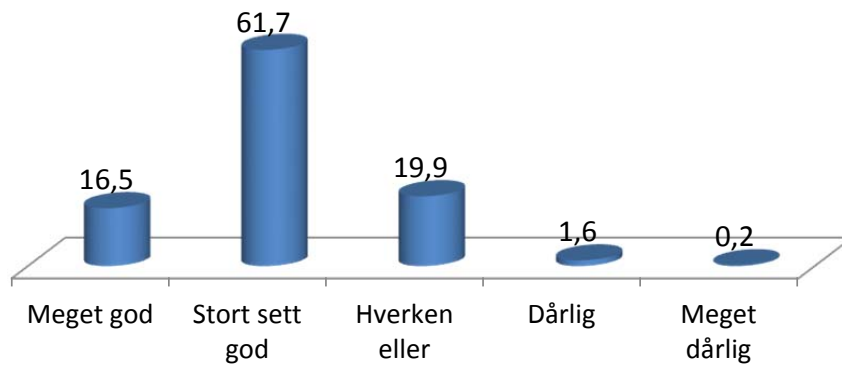
Selv om 62 prosent av de spurte rapporterer stor grad av frihet, er det som figur 3.11 viser også mange som opplever at de er bundet i arbeidet. Det var 34 prosent som oppga at de er enige og 23 prosent som oppga at de er delvis enige i påstanden «Som gårdbruker er jeg for mye bundet av dyrestell». Det var også 21 prosent som oppga at de er helt uenige i påstanden.



Figur 3.11: Grad av enighet i påstanden «Som gårdbruker er jeg for mye bundet av dyrestell». Prosent.

Vi har tidligere presentert spørsmål knyttet til spesifikke krav og belastninger i arbeidet. Bøndene ble også spurt om å gi en overordnet vurdering av arbeidsforholdene på gårdsbruket og hvor god arbeidsplass det er. Her var det 17 prosent som svarte "Ja, meget god". Det var 62 prosent som svarte "Stort sett god". 20 prosent svarte "Verken eller", og til sammen to prosent svarte "Dårlig" eller "Meget dårlig". Selv om mange bønder for enkelte faktorer rapporterte

manglende tilrettelegging, høye fysiske krav og periodevis høye kvantitative krav, opplever nesten 80 prosent likevel sine arbeidsforhold som gode. Det vil være interessant å se nærmere på forholdet mellom bøndernes eget syn på sine arbeidsforhold og ulykkesrisiko, og dette er noe vi vil gå videre på i kommende publikasjoner i prosjektet. Hvorfor er det slik at bønderne selv vurderer sine arbeidsforhold som gode, mens de samtidig er svært ulykkesutsatt? Hvordan kan det forklares?



Figur 3.12: Grad av enighet i påstanden «Når du tenker på arbeidsforholdene på gården, hvor god arbeidsplass mener du at gårdsbruket ditt er?». Prosent

Avslutningsvis skal vi presentere bøndernes respons på spørsmålet «Er det i løpet av de siste fem årene blitt gjennomført endringer i lover, pålegg og anbefalinger som har ført til at du har gjort endringer i måten du arbeider på?». Her var det 26 prosent av de spurte som svarte ja. Det var ingen forskjeller mellom kvinner og menn. Det var en litt mindre andel blant bønder over 60 år som svarte ja på dette spørsmålet (22 prosent) sammenlignet med de yngre aldersgrupper (29 prosent blant bønder under 30 år).

3. 6 Sammenligning med tilsvarende spørsmål i 1982.

En del av spørsmålene i denne undersøkelsen er spørsmål som også ble benyttet i en stor kartlegging blant bønder gjennomført i 1982 (Almås & Ødegård 1985, Almås 2011). Spørsmålene som er stilt i begge kartleggingene er oppsummert i tabell 3.1 til tabell 3.4.

Tabell 3.1: Tilrettelegging av arbeidsplassen og fysiske krav i arbeidet. 1982 og 2012. Prosent svart «Ja».

	1982	2012
Arbeider du til tider på steder der det er trangt om plassen?	36	52
Arbeider du til tider under dårlige lysforhold?	34	55
Arbeider du til tider med maskiner og utstyr som er tungvinte?	32	56
Kreves det daglig tunge løft i ditt arbeid som gårdbruker?	61	52
Må du i ditt arbeid, daglig arbeide i bøyde, vridde eller på en annen måte belastende arbeidsstillinger?	68	60
Innebærer ditt arbeid mange gjentatte og ensidige bevegelser?	58	57
Er ditt arbeid slik at du vanligvis er fysisk utmattet etter arbeidsdagen?	43	34

Tabell 3.1 viser spørsmål fra 1982 og 2012 som omhandler tilrettelegging av arbeidsplassen og fysiske krav i arbeidet. Når det gjelder tilrettelegging (tre øverste spørsmål) rapporterer en større andel i 2012 manglende tilrettelegging i form av at det er trangt om plassen, dårlige lysforhold og tungvinte maskiner og utstyr sammenlignet med 1982. Når det gjelder fysiske krav i arbeidet rapporterte en høyere andel fysiske krav i 1982 enn i 2012.

Tabell 3.2 Frihet i arbeidet 1982 og 2012. Prosent.

	Årstall	Enig	Både og	Uenig
Som gårdbruker har jeg mye helgearbeid	1982	78,4	11,6	10,0
	2012	77,7	14,9	7,5
Som gårdbruker har jeg stor frihet i arbeidet	1982	53,1	22,2	24,6
	2012	61,8	28,7	9,9

Tabell 3.2 viser to spørsmål knyttet til frihet i arbeidet for kartleggingen i 1982 og 2012. Oppfatningene rundt helgearbeid synes å være tilnærmet like i 1982 og 2012, men en høyere andel bønder i 2012 er enig i påstanden om at de har stor frihet i arbeidet. Det siste forholdet kan ha sammenheng med at andelen bønder med husdyr (spesielt kyr) er lavere i 2012 enn i 1982.

Tabell 3.3 Kvantitative krav 1982 og 2012. Prosent.

	Årstall	Daglig, mer enn halvparten av tiden	Daglig, mindre enn halvparten av tiden	I perioder, men ikke daglig	Sjelden eller aldri
Hvor ofte har du så mye å gjøre at arbeids-situasjonen din blir oppjaget og masete?	1982	1,6	2,7	66,4	29,2
	2012	4,2	7,0	70,3	18,5
	Årstall	Ja, ofte	Ja, iblant	Nei, sjelden	Nei, så godt som aldri
Må du ofte arbeide selv om du er syk?	1982	7,4	35,2	27,2	30,2
	2012	20,7	42	25,7	11,6

Tabell 3.3 viser bøndenes respons i 1982 og 2012 på spørsmål om kvantitative krav. For begge spørsmålene indikerer endringer i fordeling mellom kategorier at bøndene erfarer høyere kvantitative krav i dag (2012) enn de erfarte i 1982.

Tabell 3.4 Bønders oppfatning av generelle arbeidsforhold. 1982 og 2012. Prosent.

	Årstall	Meget god	Stort sett god	Verken eller	Dårlig	Meget dårlig
Når du tenker på arbeidsforholdene på gården, hvor god arbeidsplass mener du at gårdsbruket ditt er?	1982	12,7	55,5	22,2	8,4	1,2
	2012	16,5	61,7	19,9	1,6	0,2

Tabell 3.4 viser bønders oppfatning av generelle arbeidsforhold i 1982 og 2012. En høyere andel bønder rapporterer de generelle arbeidsforholdene som meget eller stort sett god i 2012 enn i 1982.

4. Bønders oppfatning av sikkerhetskultur

I dette kapitlet skal vi belyse temaet sikkerhetskultur. Begrepet sikkerhetskultur er rettet mot en organisasjons evne til å styre sikkerhet. Én definisjon av sikkerhetskultur sier at den er "de aspekter av organisasjonskulturen som vil påvirke holdninger og atferd relatert til økt eller minsket risiko for eksponering" (Guldenmund, 2000). En kan derfor snakke om god eller dårlig sikkerhetskultur, for eksempel relatert til bedriftens prioritering av økonomi fremfor risikohensyn, eller dens evne og vilje til å lære av hendelser. Innenfor Scheins (1994) oppdeling av kultur vil de ansattes underliggende forståelse påvirke bedriftens strategier og mål. Samtidig vil de gitte strategier og mål påvirke de synlige prosessene og strukturene, og dette vil igjen påvirke hvordan de ansatte forstår sin egen arbeidssituasjon. En bedrifts kultur utvikles derfor både av ledelse og ansatte, og det er også vanlig å ha subkulturer i store organisasjoner. Det vil si at ulike grupper innad i samme organisasjon eller bedrift har ulik forståelse av "hvordan vi gjør det her". Dette kan være truende for sikkerheten, fordi de ulike subkulturene kan ende opp med å jobbe mot hver sine mål.

Sikkerhetskulturbegrepet er slik sett ikke direkte overførbart til landbruket, siden man der ofte jobber alene. Samtidig er gården også bosted for familie, som også ofte deltar i drifta av gården. Man har i intensive perioder midlertidig ansatte/innleid arbeidskraft, og drifta medfører at andre aktører oppsøker gården (melke-transport, dyretransport mm). Videre møter man kolleger via nettverk, organisasjoner og praktisk samarbeid i det daglige. Slike praksisfellesskap vil også kunne etablere kulturer. Det er en slik forståelse av begrepet vi forholder oss til i dette prosjektet.

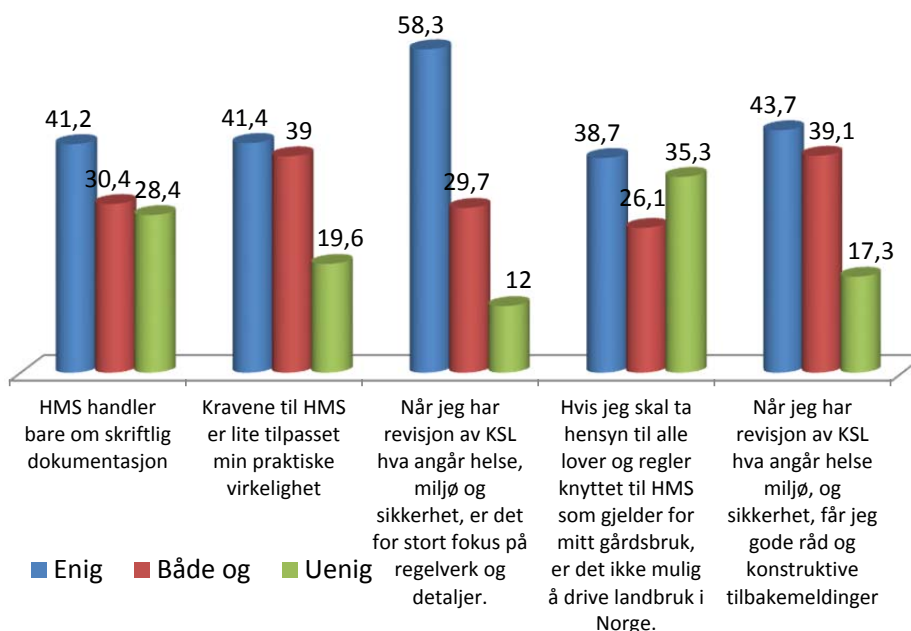
Det ble i spørreskjemaet stilt en rekke spørsmål om temaet. Vi har valgt å dele disse opp i underkapitler. Vi vil først ta for oss bønders oppfatning av systemer og rutiner for helse, miljø og sikkerhet (HMS). Videre vil vi omtale ledelse og engasjement. Deretter vil vi se på bønders risikoaksept og holdninger til læring og kommunikasjon om HMS. Alle påstandene er besvart på en skala fra 1= *helt enig* til 5= *helt uenig*. For å forenkle lesbarheten av resultatene har vi valgt å slå sammen de to nederste (helt enig og delvis enig = enig) og de to øverste kategoriene (helt uenig og delvis enig = uenig). Det betyr at vi i resultatene viser fordeling i tre kategorier, i stedet for i 5.

4.1 Systemer og rutiner for HMS

Vi har i undersøkelsen spurt om bønders holdninger til systemer og rutiner for HMS. I figur 4.1 er det vist fem påstander som omhandler dette temaet, det vil si systemer, revisjon, nytteverdi og tilpasninger til bøndenes praktiske virkelighet.

Flest var enig i påstanden «*Når jeg har revisjon av KSL⁵ hva angår helse, miljø og sikkerhet, er det for stort fokus på regelverk og detaljer*» (58% enige). En noe lavere andel av de spurte sa seg enig i utsagn om HMS som skriftlig dokumentasjon og om sammenheng mellom HMS-krav og virkelighet, der 41 prosent var enig i påstanden «*HMS handler bare om skriftlig dokumentasjon*», og tilsvarende andel var enige i påstanden «*Kravene til HMS er lite tilpasset min praktiske virkelighet*».

Når det gjelder påstanden «*Hvis jeg skal ta hensyn til alle lover og regler knyttet til HMS som gjelder for mitt gårdsbruk, er det ikke mulig å drive landbruk i Norge*», var 37 prosent enig og 35 prosent uenig.



Figur 4.1. Grad av enighet i påstander om systemer og rutiner for HMS. Prosent.

⁵ KSL=Kvalitetssikring i landbruket.

For påstanden «*Når jeg har revisjon av KSL hva angår helse, miljø og sikkerhet, får jeg gode råd og konstruktive tilbakemeldinger*», var det 44 prosent som var enig og 17 prosent som var uenig. Selv om bøndene gjennomgående oppfatter rutiner, systemer og revisjoner i tilknytning til HMS som lite tilrettelagt og lite praktiske, ser det likevel ut til at mange erfarer revisjonene som nyttige.

For disse påstandene var kvinnelige bønder mer positivt innstilt enn mannlige bønder. En høyere andel menn var enig i påstandene «*Når jeg har revisjon av KSL hva angår helse, miljø og sikkerhet, er det for stort fokus på regelverk og detaljer*» (59 prosent menn og 54 prosent kvinner var enig i påstanden), «*Hvis jeg skal ta hensyn til alle lover og regler knyttet til HMS som gjelder for mitt gårdsbruk, er det ikke mulig å drive landbruk i Norge*» (40 prosent menn og 30 prosent kvinner var enig i påstanden), og «*HMS handler bare om skriftlig dokumentasjon*» (42 prosent menn og 38 prosent kvinner var enig i påstanden).

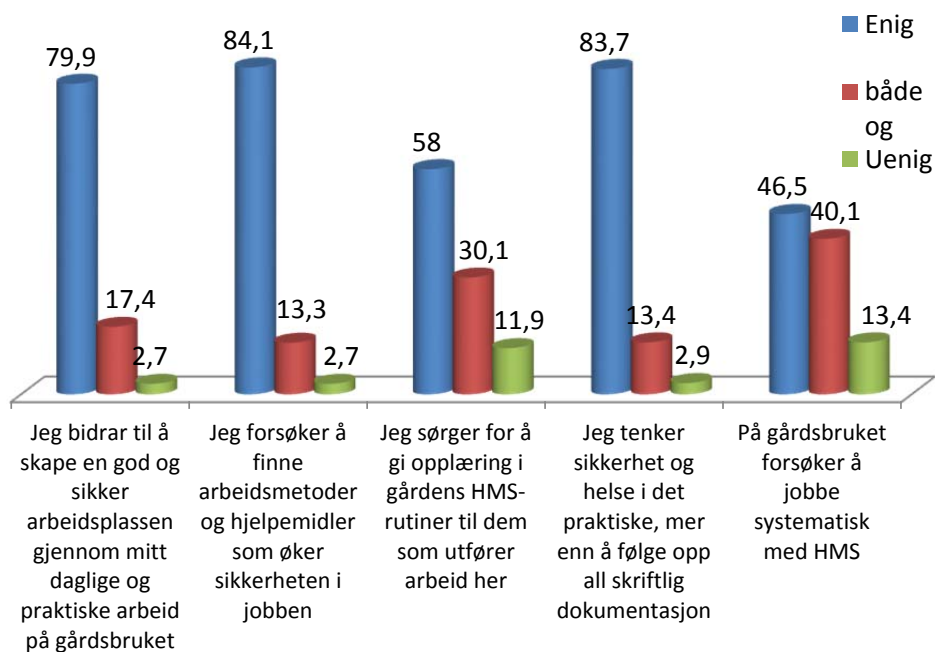
For påstanden «*HMS handler bare om skriftlig dokumentasjon*» og påstanden «*Kravene til HMS er lite tilpasset min praktiske virkelighet*» var de eldre bøndene noe mer enig enn de yngre bøndene, der 48 prosent av bønder over 60 år var enig i disse påstandene, og blant bønder under 30 år var henholdsvis 33 prosent og 35 prosent enige i de to påstandene.

4.2 Ledelse og engasjement

I dette kapitlet har vi prøvd å samle spørsmål som omhandler bonden som leder og spørsmål som kan si noen om bondens engasjement i HMS-arbeidet. Resultatene er vist i figur 4.2 og 4.3.

Figur 4.2 viser responsen på spørsmål om HMS-ledelse og engasjement i forhold til gårdsbruket som arbeidsplass. Tre av utsagnene kan oppsummert sies å handle om HMS-fokus i det daglige praktiske arbeidet. Fra figur 4.2 kan man se at rundt 80 prosent av de som har svart på undersøkelsen tenker sikkerhet i det praktiske og forsøker å finne gode og sikre måter å jobbe på.

To av utsagnene omhandlet det å jobbe systematisk og det å gi opplæring. Her var lavere andeler enig, sammenlignet med spørsmål om HMS-fokus i det praktiske. For spørsmålene «*Jeg sørger for å gi opplæring i gårdens HMS-rutiner til dem som utfører arbeid her*» og «*På gårdsbruket forsøker jeg å jobbe systematisk med HMS*» var henholdsvis 58 prosent og 47 prosent enig.

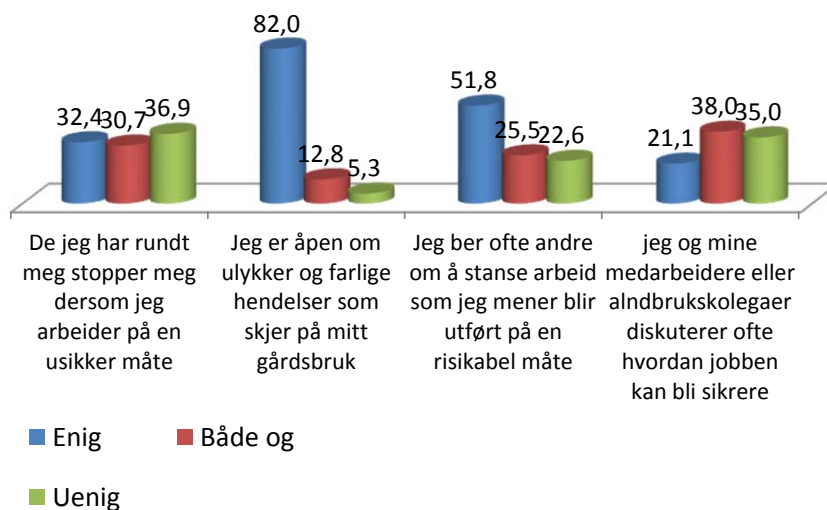


Figur 4.2. Grad av enighet i påstander om ledelse og engasjement. Prosent.

To av påstandene hadde en høyere andel enige kvinnelige bønder enn enige mannlige bønder. Det var påstandene «Jeg sørger for å gi opplæring i gårdens HMS-rutiner til dem som utfører arbeid her», der 57 prosent av mennene og 68 prosent av kvinnene var enig, og «På gårdsbruket forsøker jeg å jobbe systematisk med HMS», der 46 prosent av mennene og 51 prosent av kvinnene var enig. En høyere andel mannlige enn kvinnelige bønder var enig i påstanden «Jeg tenker sikkerhet og helse i det praktiske, mer enn å følge opp all skriftlig dokumentasjon», der 84 prosent av mennene var enig og tilsvarende tall blant de kvinnelige bøndene var 78 prosent.

For de to sistnevnte påstandene var det forskjeller etter alder. For påstanden «Jeg tenker sikkerhet og helse i det praktiske, mer enn å følge opp all skriftlig dokumentasjon» var det 96 prosent av bøndene under 30 år som var enig, mens det i alle andre aldersgrupper var mellom 80 og 84 prosent som var enig i påstanden. For påstanden «På gårdsbruket forsøker jeg å jobbe systematisk med HMS» var det 35 prosent blant bønder under 30 år og 49 prosent av bøndene over 60 år som var enig.

I figur 4.3 har vi samlet fire spørsmål som omhandler kommunikasjon om sikkerhet. To av spørsmålene handler om hvordan man forholder seg til hverandre når man jobber usikkert. Over halvparten svarte at de var enige i påstanden «Jeg ber ofte andre om å stanse arbeid som jeg mener blir utført på en risikabel måte». Derimot var en knapp tredjedel enig i påstanden «De jeg har rundt meg stopper meg dersom jeg arbeider på en usikker måte», og hele 37 prosent var uenig i denne påstanden. Forskjeller i svarene her kan tyde på at bønder i all hovedsak irettesetter andre som jobber på gården, men at disse andre (eksempelvis barn, familiemedlemmer, innleid arbeidskraft) i liten grad irettesetter bonden selv. To spørsmål omhandlet hvordan vi kommuniserer om sikkerhet, og her var det to motsetningsfylte svar. Det var 82 prosent som var enig i påstanden «Jeg er åpen om ulykker og farlige hendelser som skjer på mitt gårdsbruk». Derimot var kun 21 prosent av bøndene enig i påstanden «Jeg og mine medarbeidere eller landbrukskollegaer diskuterer ofte hvordan jobben kan bli sikrere». Selv om mange sier at de er åpne om det som skjer på gårdsbruket, ser det ikke ut til at det er vanlig å diskutere sikkerhet på et mer generelt grunnlag.



Figur 4.3. Kommunikasjon om sikkerhet. Prosent.

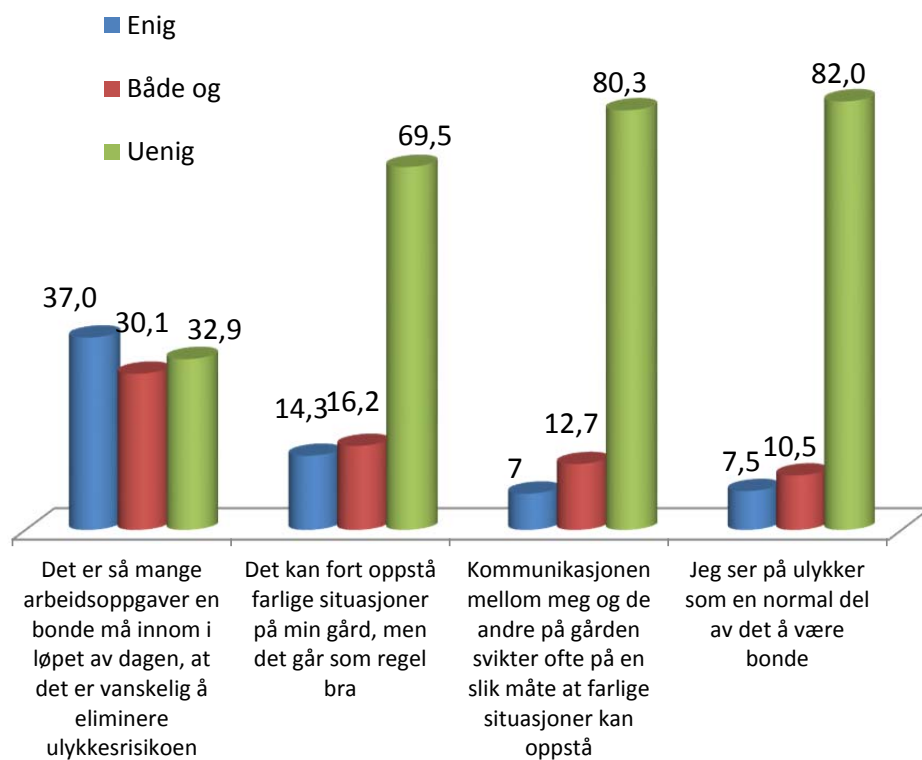
Det var forskjeller etter kjønn for tre av påstandene. For påstanden «De jeg har rundt meg stopper meg dersom jeg arbeider på en usikker måte» var 49 prosent av kvinnene enig, men bare 30 prosent av mennene var enig i påstanden. For påstanden «Jeg ber ofte andre om å stanse arbeid som jeg mener blir utført på en risikabel måte», var 60 prosent av de kvinnelige bøndene enig, og her var det 51 prosent av mennene som var enige. Det var 32 prosent av kvinnene og 26 prosent

av mennene som var enige i påstanden «*Jeg og mine medarbeidere eller landbrukskolleger diskuterer ofte hvordan jobben kan bli sikrere*». Når det gjelder alder var det forskjeller for to av påstandene. For påstanden «*De jeg har rundt meg stopper meg dersom jeg arbeider på en usikker måte*» var 46 prosent av de under 30 år og 33 prosent av de over 60 år enige i. For påstanden «*Jeg ber ofte andre om å stanse arbeid som jeg mener blir utført på en risikabel måte*», var 65 prosent av de under 30 år og 51 prosent av de over 60 år enige.

4.3 Risikoaksept, prioritering, læring og kommunikasjon

I dette delkapitlet presenterer vi svar på spørsmål knyttet til risikoaksept, risikoalferd, prioriteringer, læring av hendelser og kommunikasjon.

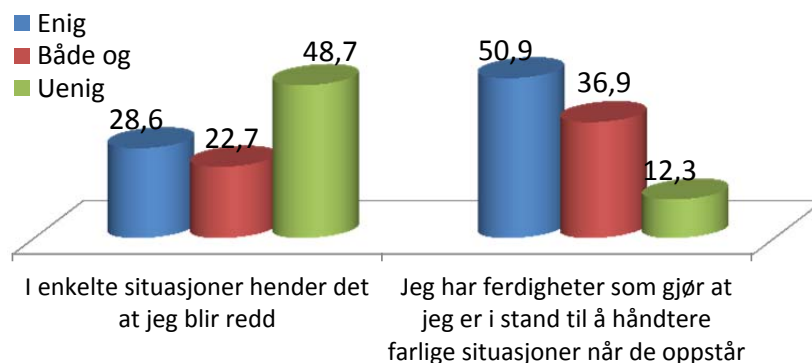
Risikoaksept



Figur 4.4. Grad av enighet i ulike påstander som omhandler risikoaksept. Prosent.

Figur 4.4 og figur 4.5 viser grad av enighet for påstander som omhandler risikoaksept. På spørsmålet «*Det er så mange arbeidsoppgaver en bonde må innom i løpet av dagen, at det er vanskelig å eliminere ulykkesrisikoen*», fordeler svarene seg relativt likt mellom kategoriene der 37 prosent var enig i påstanden, mens 33 prosent var uenig i denne påstanden (figur 4,4). Samtidig var det en høy andel bønder (82 prosent) som var uenig i påstanden «*Jeg ser på ulykker som en normal del av det å arbeide som bonde*» (figur 4.4). Bøndene ser derfor ut til å forholde seg til at arbeidet kan være risikofyllt, men synes ikke å godta at ulykker er noe som skal være vanlig. Videre var det 80 prosent som svarte at de var uenig i påstanden «*Kommunikasjonen mellom meg og de andre på gården svikter ofte på en slik måte at farlige situasjoner kan oppstå*». Det var 70 prosent som var uenig i påstanden «*Det kan fort oppstå farlige situasjoner på min gård, men det går som regel bra*». Kvinnelige og mannlige bønder svarte forskjellig kun på ett av utsagnene. Det var utsagnet «*Det kan fort oppstå farlige situasjoner på min gård, men det går som regel bra*». Her var 78 prosent av kvinnene og 70 prosent av mennene uenig.

Når det gjelder forskjeller etter alder, var det forskjeller for to av påstandene. For påstanden «*Det er så mange arbeidsoppgaver en bonde må innom i løpet av dagen, at det er vanskelig å eliminere ulykkesrisikoen*», var det 54 prosent av bøndene under 30 år som var enige, for alle aldersgrupper over 30 år var det gjennomsnittlig 36 prosent som var enig. For påstanden «*Jeg ser på ulykker som en normal del av det å arbeide som bonde*» var det 73 prosent av bøndene under 30 år som var uenig, og 83 prosent av bøndene over 60 år.



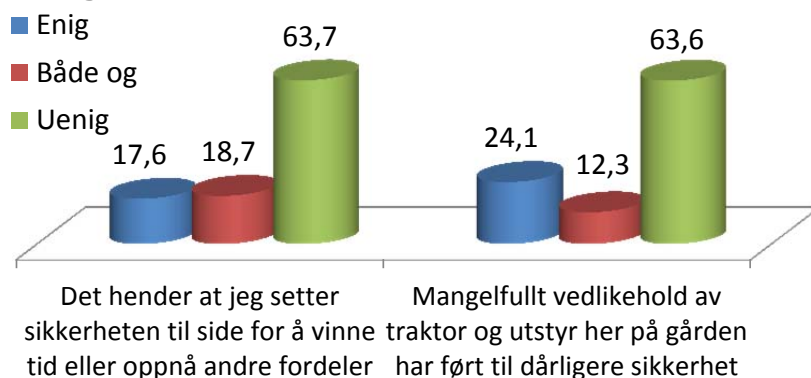
Figur 4.5. Grad av enighet i påstander som omhandler risikoaksept. Prosent.

Også figur 4.5 viser spørsmål som omhandler risikoaksept i form av spørsmål om de ofte er redde og om mestring av farlige situasjoner. Det var 29 prosent som var

enig i påstanden «*I enkelte situasjoner hender det at jeg blir redd*», og 49 prosent svarte at de var uenig i denne påstanden (figur 4.5). Det var 51 prosent av bøndene som var enig i påstanden «*Jeg har ferdigheter som gjør at jeg er i stand til å håndtere farlige situasjoner når de oppstår*».

For påstanden «*I enkelte situasjoner hender det at jeg blir redd*» var det 34 prosent av kvinnene og 51 prosent av mennene som svarte uenig. For påstanden «*Jeg har ferdigheter som gjør at jeg er i stand til å håndtere farlige situasjoner når de oppstår*» var det 52 prosent av mennene og 43 prosent av kvinnene som var enig.

Prioriteringer

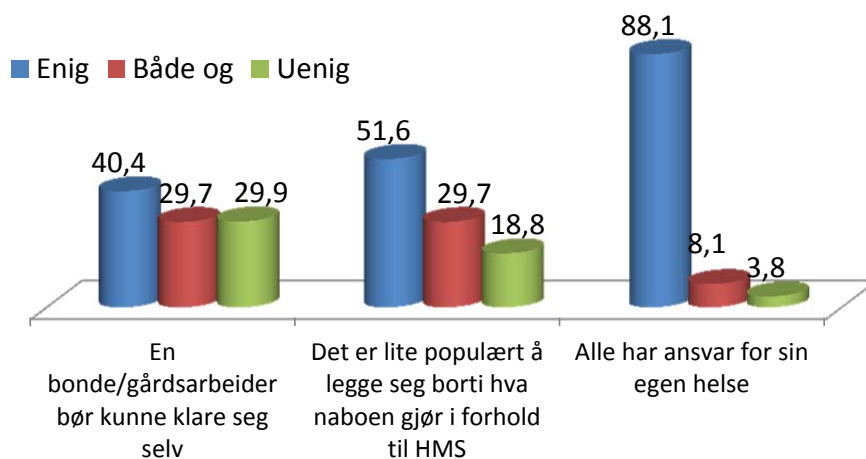


Figur 4.6. Grad av enighet i påstander som omhandler sikkerhetsprioritering. Prosent.

Figur 4.6 inneholder to påstander om prioriteringer av sikkerhet versus andre forhold. Mindre enn 1/5 var enig i påstanden «*Det hender at jeg setter sikkerheten til side for å vinne tid eller oppnå andre fordeler*», og 64 prosent var uenig i denne påstanden. Tilsvarende mange var også uenig i påstanden «*Mangelfullt vedlikehold av traktor og utstyr her på gården har ført til dårligere sikkerhet*». Det var nærmere 24 prosent som var enig i denne påstanden.

For begge disse påstandene var det variasjon etter alder. For påstanden «*Det hender at jeg setter sikkerheten til side for å vinne tid eller oppnå andre fordeler*», var 48 prosent av de under 30 år uenig. Det var 67 prosent av de over 60 år som var uenig. For påstanden «*Mangelfullt vedlikehold av traktor og utstyr her på gården har ført til dårligere sikkerhet*» var det 75 prosent av de under 30 år som var uenig, og 59 prosent av de over 60 år som var uenig.

Ansvarsplassering



Figur 4.7. Grad av enighet i påstander som omhandler ansvarsplassering. Prosent.

Figur 4.7 viser tre påstander om ansvarsplassering. Det var 40 prosent som var enig i påstanden «*En bonde/gårdsarbeider bør kunne klare seg selv*». Hele 88 prosent svarte at de er enig i at «*Alle har ansvar for sin egen helse*». Det var 52 prosent av de spurte som var enig i påstanden «*Det er lite populært å legge seg borti hva naboen gjør i forhold til HMS*», og bare 19 prosent av de spurte som var uenig i denne påstanden.

For påstanden «*En bonde/gårdsarbeider bør kunne klare seg selv*», var det litt ulike oppfatninger blant kvinner og menn, der 32 prosent av kvinnene og 42 prosent av mennene var enig i påstanden.

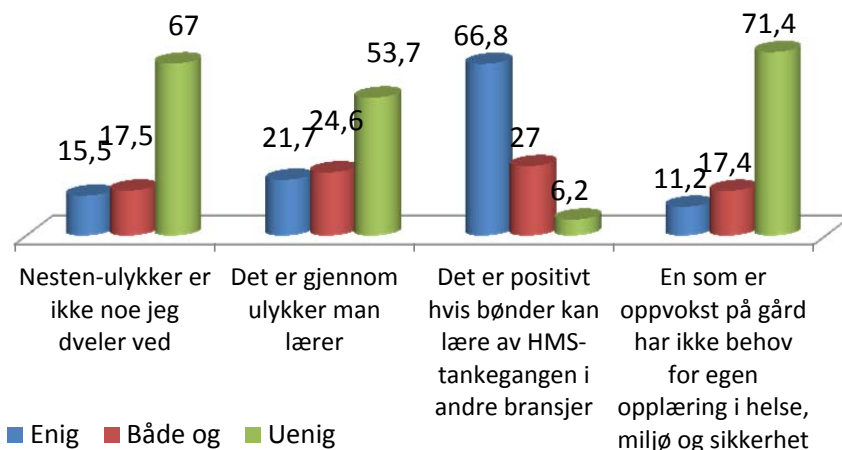
Når det gjelder forskjeller etter alder var 35 prosent av de under 30 år enig i påstanden «*En bonde/gårdsarbeider bør kunne klare seg selv*», og 45 prosent av de over 60 år mente det samme. For påstanden «*Alle har ansvar for sin egen helse*», var 77 prosent av de under 30 år enig i dette, men for alle aldersgrupper over 30 år var det mellom 86 og 90 prosent som var enig i påstanden.

Læring

Figur 4.8 viser to spørsmål knyttet til dette med læring. To av spørsmålene omhandler læring knyttet til ulykker og nesten-ulykker. For påstanden «*Nesten-ulykker er ikke noe jeg dweler ved*», svarte 2/3 uenig, noe som betyr at mange tenker over nesten-ulykker som har oppstått. Samtidig så var 54 prosent uenig i påstanden «*Det er gjennom ulykker man lærer*».

Det var 67 prosent som var enig i påstanden «*Det er positivt hvis bønder kan lære av HMS-tankegangen i andre bransjer*». Det kan derfor synes som om mange mener at det er mer å lære av andre bransjer enn av egne ulykker.

Det var 71 prosent som var uenig i påstanden «*En som er oppvokst på gård har ikke behov for egen opplæring i helse, miljø og sikkerhet*».



Figur 4.8. Grad av enighet i påstander som omhandler holdninger til læring. Prosent.

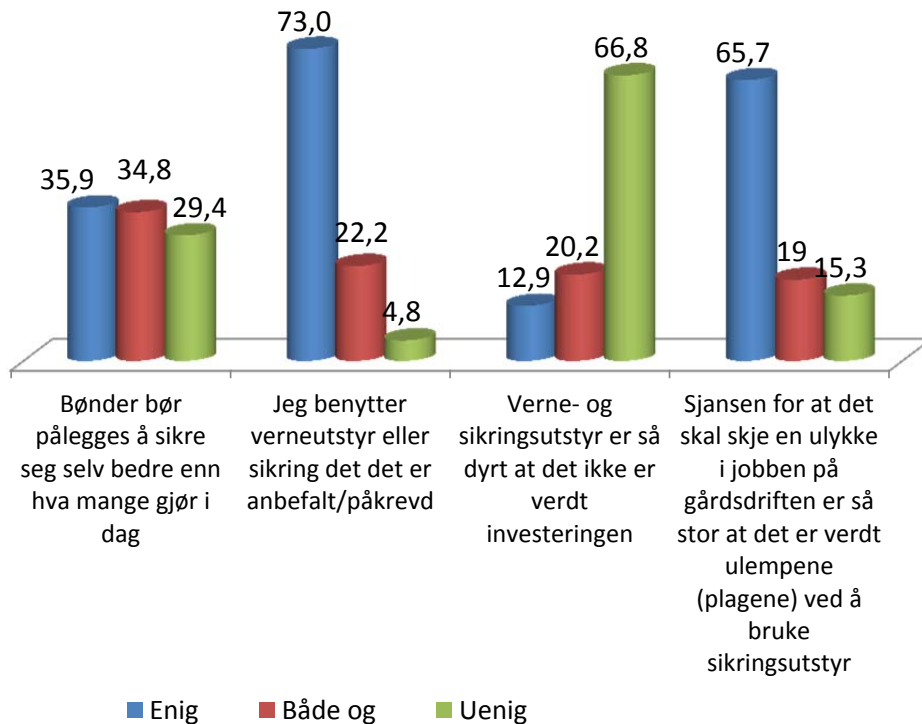
Når det gjelder alder, var det ulikheter for tre av påstandene. For påstanden «*Nesten-ulykker er ikke noe jeg dweler ved*», var det 51 prosent blant de under 30 år som var uenig i påstanden, og tilsvarende var det 70 prosent blant de som var over 60 år. For påstanden «*Det er gjennom ulykker man lærer*», var det 8 prosent av de under 30 år som var enig i påstanden mens 30 prosent av de over 60 år var enig i denne påstanden. For påstanden «*Det er positivt hvis bønder kan lære av HMS-tankegangen i andre bransjer*» svarte 44 prosent av de under 30 år at de var enig i påstanden. Tilsvarende var det 71 prosent blant de over 60 år som var enig i påstanden.

Verneutstyr

Avslutningsvis skal vi presentere det som kom fram om bøndenes holdninger til bruk av verne- og sikkerhetsutstyr. Fire påstander om dette er vist i figur 4.9. Det var 73 prosent som var enig i påstanden «*Jeg benytter verneutstyr eller sikring der det er anbefalt/påkrevd*». Nesten like mange (66 prosent) var enig i påstanden om at «*Sjansen for at det skal skje en ulykke i jobben på gårdsdriften er så stor at det er verdt ulempene (plagene) ved å bruke sikringsutstyr*», og 67 prosent var uenig i

at «*Verne- og sikringsutstyr er så dyrt at det ikke er verdt investeringen*». Tallene viser derfor at rundt 2/3 av bøndene i kartleggingen bruker verneutstyr, og som mener at kostnadene ved bruk og innkjøp oppveies av nytten av denne beskyttelsen. På spørsmål om «*Bønder bør pålegges å sikre seg selv bedre enn hva mange gjør i dag*», var det litt over 1/3 som oppga å være enig i dette, men nesten like mange (29 prosent) oppga å være uenig i denne påstanden.

Det var ingen forskjeller etter kjønn. Når det gjelder alder var det for påstanden «*Bønder bør pålegges å sikre seg selv bedre enn hva mange gjør i dag*» noe forskjell mellom unge og eldre, der 25 prosent av de under 30 år og 42 prosent av de over 60 år var enig.



Figur 4.9. Grad av enighet i påstander som omhandler holdninger til bruk av verneutstyr. Prosent.

4.4 Sammenligning med tilsvarende spørsmål i 1982.

Noen av spørsmålene om sikkerhetskultur i kartleggingen i 2012 ble benyttet også i kartleggingen i 1982. Responsene for disse spørsmålene for både 1982 og 2012 er vist i tabell 4.1.

Tabell 4.1. Sikkerhetskultur 1982 og 2012. Prosent.

	Årstall	Enig	både og	Uenig
Verne- og sikringsutstyr er så dyrt at det ikke er verdt investeringen	1982*	17,8	28,1	54,1
	2012	12,9	20,2	66,8
Sjansen for at det skal skje en ulykke i jobben på gårdsdriften er så stor at det er verdt ulempene (plagene) ved å bruke sikringsutstyr	1982*	69,6	22,4	8,0
	2012	65,7	19,0	15,3
Egen helse er eget ansvar	1982*	56,1	19,1	24,8
	2012	88,1	8,1	3,8
Bønder bør pålegges å sikre seg selv bedre enn hva mange gjør i dag	1982*	48,4	24,4	27,2
	2012	35,9	34,8	29,4

* I 1982 var det i tillegg mulig å svare «Vet ikke». Vi har valgt å legge til andelen som har svart «Vet ikke» til svaralternativet «Både og». Dette fordi vi mener at «Vet ikke» på mange måter representerer noe av det samme som «Både og». Det vil si det å være i tvil. For alle spørsmålene gjelder det at andelen «Vet ikke» var lavere enn sju prosent.

For de spesifikke spørsmålene var det i 2012 en litt mindre andel bønder som oppga at de var enige i at verne- og sikringsutstyr er så dyrt at det ikke er verdt investeringen, sammenlignet med 1982. Det var også en mindre andel bønder i 2012 som var enig i at sjansen for at det skal skje en ulykke i gårdsdriften er så stor at det er verdt ulempene med å bruke sikringsutstyr. En langt større andel bønder i 2012 var enig i at egen helse er eget ansvar, sammenlignet med 1982. En lavere andel bønder var i 2012 enig i at bønder bør pålegges å sikre seg bedre enn hva mange gjør i dag, sammenlignet med 1982.

5. Livsstil og helse

Hovedfokus i prosjektet og i denne rapporten er på arbeidsulykker og arbeidsmiljø, men som vi også var inne på innledningsvis, har vi valgt å presentere noen enkle resultater om enkelte livsstils- og helsevariabler.

5.1 Røykevaner

Av de som svarte på spørreskjemaet, oppga i underkant av ti prosent at de var dagligrøykere mens fire prosent oppga at de røykte av og til. Det var en litt større andel dagligrøykere blant kvinner (12%) enn blant menn (10%). Til sammenligning er det i den generelle, norske befolkning i dag ca. 26 prosent som røyker daglig eller av og til (Folkehelseinstituttet 2011). Det vil si at våre data tyder på at bønder i langt mindre grad enn «normalbefolkningen» røyker. Det var liten forskjell i andel dagligrøykere i de ulike aldersgruppene.

5.2 Alkohol

På spørsmål om alkoholbruk oppga 14 prosent at de ikke hadde drukket alkohol i løpet av de siste 12 måneder. Her var det en noe større andel blant kvinnene enn blant mennene, henholdsvis 18 og 13 prosent. I den generelle befolkningen er det ca. ti prosent som ikke drikker alkohol (Strand og Steiro 2003). Det kan altså se ut som om andelen som drikker alkohol er omtrent den samme blant bønder som blant «normalbefolkningen». I aldersgruppen over 60 år oppga 19 prosent at de ikke hadde drukket alkohol det siste året. I hele gruppen var det 75 prosent som oppga at de hadde drukket alkohol 1 gang i uka eller sjeldnere, mens ti prosent hadde drukket alkohol 2-3 ganger per uke eller mer.

5.3 Mosjon

Deltakerne i undersøkelsen ble spurt om hvor ofte de driver mosjon slik som å gå tur, gå på ski, svømme eller driver idrett/trening. Her svarte ti prosent at de aldri drev med mosjon, og 31 prosent oppga at de gjorde det sjeldnere enn 1 gang i uka. Det var en større andel blant mennene (44 %) enn blant kvinnene (25 %)

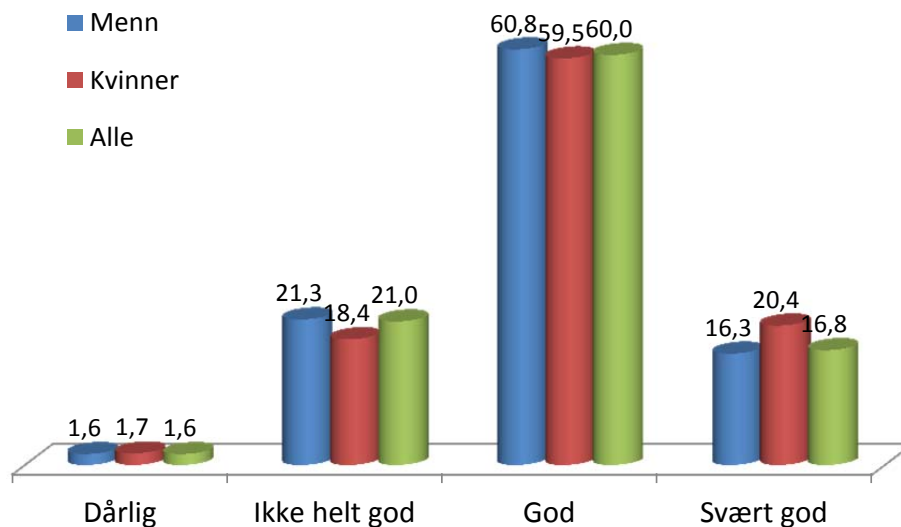
som oppga at de aldri eller sjeldnere enn en gang i uka drev med mosjon. Omtrent halvparten oppga at de drev med mosjon 1 - 3 ganger i uka, mens seks prosent oppga at de mosjonerte omtrent hver dag.

I Levekårsundersøkelsen 2008 oppga en av fire nordmenn at de mosjonerte sjeldnere enn en gang i uka. Mye tyder altså på at bønder i mindre grad enn andre mosjonerer, men samtidig er det slik at de fleste bønder har mange fysiske krav i arbeidet.

5.4 Helse

Deltakerne ble også spurt om hvordan de vurderte sin egen helsetilstand. På spørsmålet "Hvordan er helsa di nå?" svarte 23 prosent av mennene og 20 prosent av kvinnene at den var dårlig eller ikke helt god. Tilsvarende tall fra Helseundersøkelsen i Nord-Trøndelag (HUNT 3) var henholdsvis 24 prosent blant menn og 28 prosent blant kvinner.

I vår undersøkelse var det knappe to prosent som oppga at de hadde dårlig helse. I en europeisk undersøkelse i 2007 (EQLS 2007) rapporterte ni prosent av nordmenn om dårlig eller veldig dårlig helse. Våre data synes altså ikke å peke mot at bønder vurderer sin egen helse som dårligere enn «normalbefolkningen», kanskje snarere tvert i mot.



Figur 5.1: Prosentvis fordeling av oppgitt helsestatus blant deltakerne

På spørsmål om funksjonsnedsettelse på grunn av kronisk lidelse (fysisk eller psykisk), svarte 63 prosent at de ikke hadde slik funksjonsnedsettelse, eller at de hadde det i liten grad, mens fem prosent svarte at de hadde det i stor eller meget stor grad.

Fysiske plager

Nær 40 prosent av bøndene i undersøkelsen rapporterte at de i løpet av de siste seks måneder ofte hadde hatt smerter fra en eller annen del av muskelskjelettapparatet, mens bare 15 prosent svarte at de sjelden eller aldri hadde noen slike plager. Mens 17 prosent svarte at de i løpet av de siste seks månedene ofte hadde hatt ryggplager, svarte 45 prosent at de sjelden eller aldri hadde hatt slike plager i den perioden. Når det gjaldt smerter og eller stivhet i hofter eller knær, oppga 16 prosent (15% av mennene og 17% av kvinnene) at de ofte hadde vært plaget med dette. Tilsvarende tall for nakke/skuldre var 19 prosent (19% av mennene og 23% av kvinnene).

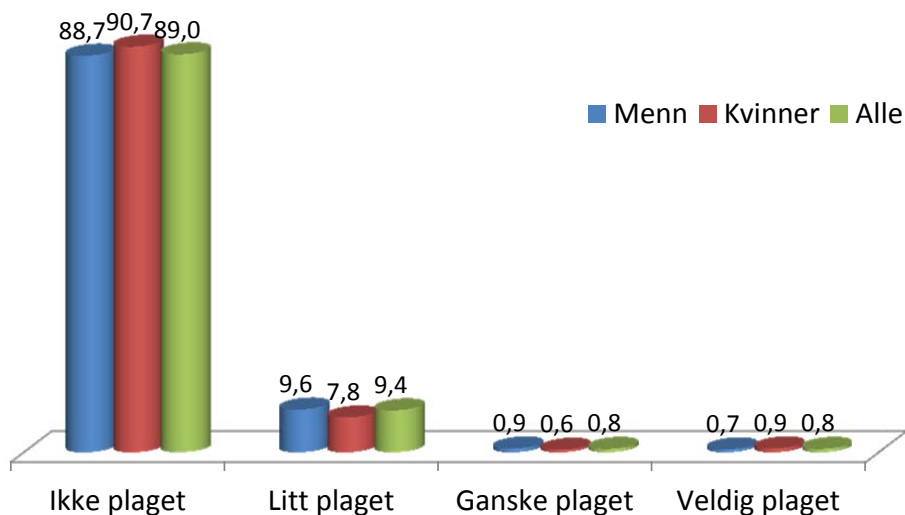
I den norske befolkningen er muskel-skjelettplager svært vanlig, og 75 - 80 prosent vil i løpet av en måned ha opplevd smerter fra bevegelsesapparatet (Ihlebak 2010). I de nordiske landene rapporterer 50 prosent av kvinnene og 40 prosent av mennene at de har hatt muskel-skjelettplager de siste 30 døgn (NOU

1999:13). Ryggsmarter er svært vanlig, og i en undersøkelse blant yrkesaktive i Norge i 2003 rapporterte 47 prosent av de spurte om ryggplager i løpet av siste måned, og 23 prosent rapporterte om betydelige plager (Ihlebak et al 2010).

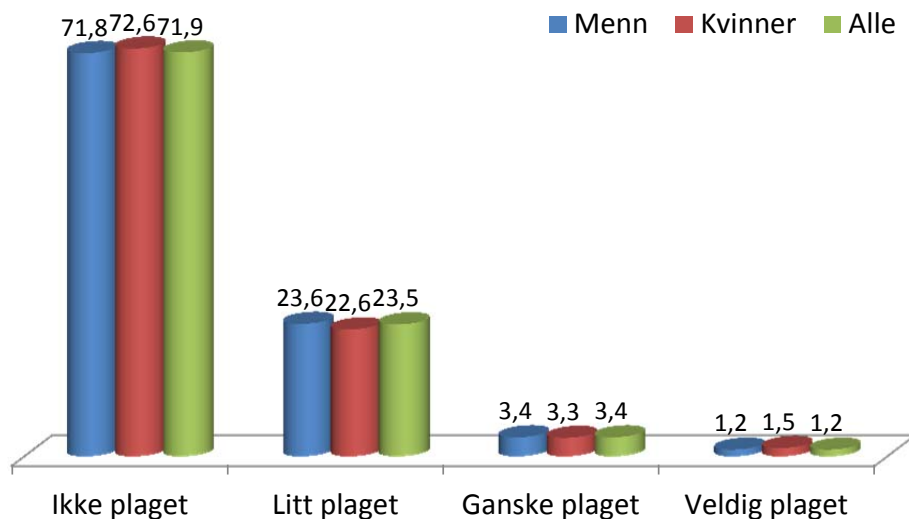
Psykkiske plager

Av de 2969 personene som deltok i spørreundersøkelsen oppga 65 prosent at de i løpet av det siste halvåret aldri hadde vært plaget med nervøsitet, angst eller rastløshet. Omtrent like mange svarte at de aldri hadde følt seg deprimert eller nedfor i betydelig grad. Henholdsvis fire og tre prosent svarte at de ofte hadde hatt slike plager.

På spørsmål om psykiske plager de siste 14 dager svarte 89 prosent at de ikke hadde vært stadig redd og engstelig, mens knappe en prosent (21 personer) oppga at de hadde vært veldig plaget med dette (figur 5.2). Tilsvarende tall for spørsmålet om de hadde følt seg nedfor og trist var 67 prosent og en prosent (figur 5.3). Det var ingen vesentlig forskjell mellom menn og kvinner i fordelingen av svaralternativene på disse spørsmålene.



Figur 5.2 Fordeling av svar på spørsmålet "Har du i løpet av de siste 14 dagene vært stadig redd og engstelig?"



Figur 5.3 Fordeling av svar på spørsmålet: "Har du i løpet av de siste 14 dagene følt deg nedfor og trist?"

Ifølge en relativt ny rapport fra Folkehelseinstituttet (2011) oppgir rundt ti prosent av befolkningen over 16 år å ha vært betydelig plaget av symptomer på angst og depresjon de siste 14 dagene. I Helseundersøkelsen i Hordaland 1997-99 fant man ved selvrapportering et høyere depresjonsnivå blant bønder enn i andre yrkesgrupper. Til tross for dette fant man et lavere forbruk av medikamenter mot depresjon i denne yrkesgruppen sammenlignet med andre. En nylig gjennomført litteraturgjennomgang viser ingen sikker overhyppighet av mentale helseplager hos bønder (Fraser et al. 2005).

5. Oppsummering

Vår undersøkelse er en utvalgsundersøkelse med 2 967 bønder (40 prosent av de som fikk tilbud om å delta i undersøkelsen), og etter å ha sjekket representativiteten synes det å være et veldig godt samsvar mellom utvalg og populasjon. Dette gjør at vi mener å ha et representativt utvalg og at vi dermed kan trekke slutninger fra vårt utvalg til populasjonen. Altså at de resultater vi finner, høyst sannsynlig er representative for gruppen av alle norske bønder.

Når det gjelder bruk av utvalgsundersøkelser til å si noe om omfanget av ulike typer ulykker så har utvalgsundersøkelser en annen svakhet, og det er knyttet til folks hukommelse. Desto lengre bakover i tid vi ber om opplysninger, desto lettere vil det være at hendelser er glemt. Noen ulykker er større ulykker og er derfor lettere å huske - man husker trolig lettere at man falt ned en stige og brakk foten for ett år siden enn at man forstuet foten etter å ha sklidd på vått underlag for et halvt år siden. Dette betyr at en utvalgsundersøkelse trolig ikke vil fange opp alle ulykker som skjer, og vi vet heller ikke hvor stor andel av de ulykker som skjer som vi greier å fange opp gjennom en spørreundersøkelse som denne. I tillegg er det også slik at vi når det gjelder ulykker som rammer andre enn bonden selv, spør bonden om disse ulykkene og ikke de som ble rammet. Her ligger det selvsagt en svakhet.

Gitt disse svakhetene finner vi at det hvert år er 16 prosent av norske bønder som opplever minst en nesten-ulykke, åtte prosent opplever minst en ulykke uten personskade og seks prosent utsettes for minst en ulykke med personskade. I tillegg er det årlig fem prosent andre personer som utsettes for en ulykke på et gårdsbruk. For å ta høyde for at man gjerne glemmer ulykker som har skjedd i løpet av en 12-månedperiode er disse andelene et minimumsanslag. Det vil si at andelene trolig er høyere enn hva som framkommer i denne typen undersøkelser.

Problemet med å huske bakover i tid blir større når vi videre i de tre delskjemaene i undersøkelsen ber bøndene om å huske ulykker og nesten-ulykker fem år tilbake i tid. Dette gjør vi heller ikke for å få en oversikt over antall ulykker, men derimot for å få et stort nok antall hendelser til at vi kan analysere årsakssammenhenger. I denne rapporten har vi i liten grad analysert slike sammenhenger - det vil komme i senere publikasjoner - men vi har presentert en del frekvensfordelinger som sier noe om forhold og faktorer rundt ulykkene.

Vi har opplysninger om 208 ulykker som rammer andre enn bonden i løpet av en femårsperiode. Ikke overraskende rammer de fleste av ulykkene personer som bor på gården – kårfolk, bondens ektefelle/samboer og deres barn. Medregnet ulykker som rammer besøkende barn, er om lag hver femte ulykke på et gårdsbruk en ulykke som rammer barn (ulykker som rammer bonden er da ikke medregnet). Dette er omtrent samme andel som rammer ansatte på gården. Det er flere utenlandske enn norske ansatte som rammes.

Når det gjelder forhold rundt ulykken som kan være med å forklare at en hendelse skjer, ser vi at de fleste ulykkene skjer i perioden fra juni til oktober. Høstsonna ser altså ut til å ha flere hendelser enn hva våronna har, men samtidig er det overordnede bildet at ulykker i landbruket skjer hele året. Når det gjelder hvilket tidspunkt på dagen ulykker skjer, så synes det å være slik at flere ulykker skjer fra midten av dagen og utover ettermiddagen.

På samme måte som ulykker i landbruket skjer gjennom hele dagen, alle dager i uken og gjennom hele året, skjer også ulykker alle steder på gården. Men her er det likevel noen steder som utmerker seg med å ha flere tilfeller enn andre. De fleste ulykkene skjer inne i fjøs eller driftsbygning, men også skogen, hellende jorder og gårdsplassen er steder hvor det skjer mange ulykker. Dette betyr imidlertid ikke at disse stedene har en høyere ulykkesrisiko. Skal man måle risiko, må man måle det i forhold til hvor mye man oppholder seg på disse stedene, og samtlige av disse stedene er steder hvor bonden bruker mye tid.

Støt eller treff av gjenstand, klem og fall er de hyppigste ulykkene, det er oftest ben og armer som blir skadet, og flytting av dyr er den arbeidsoppgaven som utmerker seg med flest tilfeller av ulykker for alle grupper, med unntak av ansatte på gårdsbruket. Blant ansatte er det vedlikehold av driftsbygninger som er den enkeltarbeidsoppgaven som fører til flest ulykker. I tillegg viser dataene at det skjer en del tilløp til ulykker ved kjøring av traktor med maskiner, men denne andelen er vesentlig lavere når det gjelder ulykker med eller uten skader. I likhet med hvor og når ulykkene skjer er det også her viktig å understreke at ulykker inntreffer ved alle typer av arbeidsoppgaver.

At det er arbeid med dyr og bruk av traktor som er de arbeidsoppgavene som skiller seg ut ved å ha høyest andel av ulykkene, gjenspeiles også når vi spør om hvilket utstyr/dyr som var involvert da ulykken skjedde. Traktor og ku er det «utstyret» som flest oppgir var i bruk da ulykken eller tilløpet skjedde. Dette gjelder også for ulykker der barn er involvert, men her er det også verdt å merke seg at en del ulykker skjer ved bruk av hest, sannsynligvis under ridning eller stell av hest.

Når ber vi respondentene vurdere hva som var hovedårsak til at ulykken skjedde, er uoppmerksomhet og hastverk de to grunnene som nevnes oftest. Det er altså noe som skjer fordi en i øyeblikket var uoppmerksom og ukonsentrert, gjerne på grunn av at man skulle forte seg. Det er drøyt halvparten av bøndene som oppgir at de ofte eller i blant må jobbe hurtig og 30 prosent oppgir at de sjelden eller aldri har tid nok til å rekke alle arbeidsoppgaver de skal utføre. Det er likevel ikke slik at arbeidsdagen til bønder er karakterisert av å være oppjaget og masete - det er kun en liten andel oppgir dette. Hovedvekten - 70 prosent - oppgir at arbeidssituasjonen blir oppjaget og masete kun i perioder. Onnetiden er trolig en slik periode. I tillegg skal en også huske på at bønder ofte må jobbe i helger og at det kan bli vel lite med sammenhengende lengre ferie.

I tillegg er det mange som oppgir det at de tok en unødvendig sjanse som årsak til ulykken, dette også gjerne på grunn av hastverk. Det følger naturlig av dette at større aktsomhet er det tiltaket som oftest trekkes fram når vi spør om hva man har gjort for å forhindre en ny ulykke. Det er altså i et mindretall av ulykkene at man nevner at det var feil på utstyr, mangel på verneutstyr eller andre konkrete forhold som var årsaken til ulykken. Dette kan si noe om hvordan bønder ser på ulykker i landbruket - som noe som oftest skjer fordi man må få arbeidsoppgaver unna. De kvalitative dataene som samles inn i prosjektet vil gi oss mulighet til å gå nærmere - og dypere - inn på denne tematikken. Dette vil bli fulgt opp i prosjektet i senere analyser og publikasjoner.

Konsekvensene av ulykken er selvsagt en direkte konsekvens av skadens omfang og alvorlighetsgrad. I drøyt 20 prosent av ulykkene som rammer bonden selv, familie, venner eller barn, oppsøkes hverken lege eller sykehus, selv om enkelte i ettertid ser at lege burde ha vært oppsøkt. Når det gjelder ulykker som rammer ansatte, ser det ut til at lege oftere oppsøkes. Dette kan ha sammenheng med det arbeidsgiveransvaret som bonden føler. Om lag halvparten av ulykker med personskade blant bønder fører til sykemelding, mens i resten av tilfellene fortsetter bonden å utføre sine daglige arbeidsoppgaver til tross for at skaden ofte medfører vanskeligheter. 17 prosent av ulykkene med personskade blant bøndene førte til sykemelding i en måned eller lengre. Skulle en komme i en situasjon hvor en skade medførte at man ble sykemeldt i ett års tid, ser de fleste for seg en løsning hvor man fikk hjelp av familie, venner eller innleid arbeidskraft til å drive gården videre.

Når det gjelder bøndenes egen vurdering av arbeidsmiljø, arbeidsforhold og krav til arbeidet ser vi at det er en ikke uvesentlig andel av bøndene som vurderer sine arbeidsforhold som dårlige (40-50%), og det er en noe høyere andel som oppgir

at de i det daglige gjør tunge løft, jobber i belastende arbeidsstillinger og med gjentatte og ensidige bevegelser. Det er også en betydelig andel som oppgir at arbeidet krever en for stor arbeidsinnsats og at man må arbeide selv om man er syk. Dette kan gi en økt risiko for arbeidsulykker, og slike sammenhenger vil vi se nærmere på senere i prosjektet.

Spørreskjemaet inneholder også flere spørsmål som på ulike måter måler bøndernes forhold til sikkerhetskultur, og i videre analyser skal vi se nærmere på om det er noen sammenheng mellom sikkerhetskultur og ulykkesrisiko. Selv om under halvparten av bøndene oppgir at de systematisk arbeider med HMS på eget gårdsbruk, er det om lag åtte av ti som oppgir at de på ulike måter tenker sikkerhet i det daglige, praktiske arbeidet på bruket.

En annen faktor vi kommer til å fokusere på i de videre analyser fra prosjektet er bøndernes forhold til risiko. Over 1/3 oppgir at de på grunn av mange arbeidsoppgaver på gården ikke kan eliminere ulykkesrisikoen. Bortimot 30 prosent oppgir også at de er redde i enkelte situasjoner. Det er videre en utbredt oppfatning at man har de ferdigheter som skal til for å håndtere farlige situasjoner som oppstår. Samtidig oppgir over 80 prosent at de ikke ser på ulykker som en normal del av det å være bonde. For å få en bedre forståelse for hvordan bønder ser på og forholder seg til risiko, vil vi i det videre arbeidet kombinere surveydataene med de kvalitative intervjudataene som er gjennomført i prosjektet.

Hele 88 prosent av bøndene er enige i påstanden om at alle har ansvar for egen helse, og våre data viser at andelen som røyker daglig er lavere blant bønder enn i resten av befolkningen, mens det synes å være mindre utbredt med aktiv trening blant bønder sammenlignet med resten av befolkningen. Alkoholforbruket synes å være tilsvarende likt. Vi har også en del spørsmål som måler både psykisk og fysisk helsetilstand blant bøndene, og i de videre analysene på prosjektet vil vi se i hvilken grad det er sammenheng mellom egenvurdert helse og ulykkesrisiko.

Referanser

- Almås, R. (2011). *Arbeidsulykker og slitasje i landbruket. Oppsummering av tidlegare forskning. Utvalde funn og publikasjoner frå prosjektet Jordbruksarbeid og helse (1982-1985)*. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Almås, R. og J. Ødegård (1985). *Bønders arbeidsmiljø og helse - med vekt på yrkesrelaterte sjukdommer*. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Fraser C.E., K.B. Smith, F. Judd, J.S. Humphreys, et al. (2005). Farming and mental health problems and mental illness. *International Journal of Social Psychiatry* 51(4):340-9.
- Guldenmund, F.W. (2000). The nature of safety culture: a review of theory and research. *Safety Science* 34 (1-3): 215-257.
- Ihlebak, C., S. Brage, B. Natvig, D. Bruusgaard (2010). Forekomst av muskel- og skjelettlidelser i Norge. *Tidsskrift for den Norske Legeforening* 2010; 130:2365 - 8
- Schein, E.H. (1994). Coming to a new awareness of organizational culture. *Sloan Management Review*, 25 (2).
- Storstad, O., B. Logstein, R. Almås, A. Spittsøy og T.-P. Johnsen 2010: *Helse, miljø og sikkerhet i landbruket. En kunnskapsstatus om HMS og ulykker*. Rapport 11/09, Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Strand, B. H. og A. Steiro (2003). Alkoholbruk, inntekt og utdanning i Noreg 1993-2000. *Tidsskrift for den Norske Legeforening* 123 (20): 2849-2853
- Aas, O., M. Haugen, P. O. Rian, K. Svendsen, G. Løvås, S. Slåstad, J. G. Vikan, Anne M. Heiberg og B. Hilt (2011). *Skadefri bonde. En undersøkelse om forekomst av personskader i landbruket, årsaker og muligheter for forebygging*. Rapport, Trondheim: Arbeidsmedisinsk avdeling, St. Olavs Hospital.